

پيښيادی عقیدو او اختلافی مسائلو بازني
محققانه كتاب

مطالب

تصنيف :

مُحدّث كبير ، فقيه العصر ، عارف بالله حضرت
مولانا مفتى محمد فريد مجده صاحب (دامت
بركاتهم العالية) شيخ الحديث دار العلوم جامعة
حقانية (اکورہ خٹک)

کتبیں :
مولوی حافظ محمد احمد حقانی تلمیذ المؤلف

فاشر:

سعیدی کتب خانہ ، ختم نبوت چورنگی ، سیلیست
تاون، کوئٹہ . پاکستان. فون: ۰۳۰۱۳۷۹۲۰۰۸

فهرست

۱

شماره	مضمون	مخ
.۱	دكتاب دمؤلف وژوند ته لنډه کتنه	۱
.۲	دحضرت مؤلف تصنیفات او تالیفونه	۳
.۳	اوله مقاله ده په وجود دالله ﷺ کي	۴
.۴	دوهمه مقاله ده په توحید دالله ﷺ کي	۷
.۵	دمخلوقاتو علم کلی نه دي	۸
.۶	حدیث د فتجلی لی کل شیء و عرفتُ	۱۱
.۷	غیر الله ته غائبانه آوازونه کول	۱۲
.۸	نذر اوذبح په نامه دغیر الله کول	۱۴
.۹	دنتواتی پسه	۱۵
.۱۰	دریمه مقاله ده په مسئله ددعه کي	۱۶
.۱۱	په هیئت اجتماعیه سره ذکر کول	۱۸
.۱۲	تشريح دلفظ د (دبر)	۱۹
.۱۳	مبحث دالتزام دما لا يلزم	۲۵
.۱۴	خلورمه مقاله ده په دعاکي وروسته ترجماني	۲۸
.۱۵	پنځمه مقاله ده په حيله داسقاط کي	۳۲
.۱۶	دحيلي بحث	۳۳
.۱۷	شپږمه مقاله ده په توسل کي	۳۵
.۱۸	ذکر دآثارو دسلفو صالحینو په حق	
	دتوسل کي	۴۱
.۱۹	کلام دائمه اربعه وو په حق دتوسل کي	۴۲
.۲۰	کلام دمشائخو په حق دتوسل کي	۴۳

فهرست

ب

شماره	مضامون	مخ
.٢١	دتوسل خخه دانکار کوونکو دلائل	٤٧
.٢٢	دمنکرینو ددلائلو جوابونه	٤٨
.٢٣	مسئله داقسام	٥١
.٢٤	اوومه مقاله ، مسئله دسماع الموثى	٥٢
.٢٥	اتمه مقاله ، مسئله دأجرت اخيستو پر ختم د قرآن مجید باندي	٦٠
.٢٦	نهمه مقاله ، داھل ميت دطرفه داطعام مسئله	٦٤
.٢٧	لسنه مقاله ، دبخاري شريف دآخری باب	٦٦
.٢٨	تشريح او تو ضيح لس نصائح	٧٨
.٢٩	تتمه ، مسئله دتقليد	٨٢

العلم كمپيوپرز ، کوئٹہ . پاکستان

۰۳۲۱۸۰۱۲۳۷۱ : ☎

مقالات

۱

بِسْمِ اللّٰهِ الرَّحْمٰنِ الرَّحِيْمِ

دکتار دمصنف صاحب وزوند ته نندہ کتنه:

الحمد لله رب العالمين، والصلوة والسلام على امام انبیاء الله رحمة للعالمين.

وعلى آله الطيبين واصحابه الطاهرين وعليينا معهم اجمعين.

ددپی کتاب مصنف صاحب طال اللہ حیاتہ استاذنا مولانا
الشیخ الفقیہ المحدث العارف باللہ **المفتی محمد فرید بن**
الشیخ العلامہ مولانا حبیب اللہ بن مولانا امان اللہ بن
مولانا ملامیر (حَمْدُ اللّٰهِ عَلَيْهِمْ) دی. حضرت مؤلف په کال
۱۳۴۴ھ ہجری قمری کی دکوچنی اخترپه مبارکہ ورخ چی
د جمعی مبارکی ورخ هم وہ د (زروبی) په سیمه کی چی
د پاکستان په لویدیئی شمالي علاقی (مردان) پوري
مربوطہ ده زیریدلی دی. ده په خپلہ علمی او ادبی کورنی
کی پرخپل پلار محترم مولانا حبیب اللہ صاحب (المتوفی
۱۳۲۸ھ) باندی چی دخپل عصر ستريینی عالم و په زده
کړه اولوست پیل وکړ، دده والد دېره زمانه ددینی علومو
اوکتابو په درس او تدریس ددین خدمت وکی چی په
همدی زمانه کی حضرت مؤلف اکثره كتابونه دخپل پلار
څخه وویل. تردی وروسته یې د مشهور علامہ مولانا مار
تونگ صاحب (المتوفی ۱۳۹۷ھ) او علامہ محقق مولانا
محمد نذیر الچکیسری صاحب (المتوفی ۱۳۹۱ھ) او بیا

مقالات

۲

دمشهور شیخ مولانا شاه منصور بابا (المتوفی ۱۳۹۷ھ)
 (حَمْدُ اللَّهِ عَلَيْهِ) خخه درسونه وویل.

داحادیشو مبارکو ددوری او نورو کتابو په نیت دغورغشت
 و علاقی ته و خوئیدی ترخوچی هلتہ دمشهور عالم
 المحدث الكبير عارف بالله مولانا نصیر الدین الغورغشتوى
 قدس سرہ (المتوفی ۱۳۸۸ھ) خخه فیضیابه سی. حضرت
 مؤلف په کال ۱۳۷۱ھ کی دزده کړی خخه فارغ سو او
 د فضیلت دستار بی دخپلو مبارکو استاذانو په لاسو پرس
 و تړی. ترافاغه کیدو و روسټه بی لو مرپی په خپله علاقه او
 بیاپه ډیرو مختلفو علاقو او مدرسونکی شاگردان او طالبان
 دخپلی علمی چینی خخه سیرابه کړل، د ډیرو لیرو لیرو
 ځایو خخه به ده ته دمسئلو د پوبنښی او د کتابو دویلو
 د پاره خواص او عام راتلل ترخوچی په درس او افتاء کی
 ډیرو مشهوره سو، بیاپی په کامل ۱۳۸۵ھ مطابق ۱۹۶۶ء
 کی مادر علمی دار العلوم جامعه حقانیه (زادها اللہ بالعلم والکرم)
 ته تشریف یووړی، او هلتہ درس او افتاء منصب ورتہ
 و سپارل سو، چې داحادیشو ډیرو درسونه او په زرهاوو
 فتواوی بی ورکړلی، په کال ۱۳۹۲ھ د حرمینو په زیارت
 مشرفه سو.

حضرت مؤلف دا خدمت ته ترهفه پوری و کی چې ترڅو بی
 د بدنه قواوی تولی ضعیفې سوی او د بستر بندی سو، اللہ
 ﷺ دې صحت او عافیت او اور بد عمر ورلره ورکی. آمين

مقالات

٣

دھضرت مؤلّف تصنیفات او تالیفوونه:

حضرت مؤلّف ددرس او افتاء سره ڏير تصنیفوونه هم و کرہ، چی اکثره بی دتصینف دوخت خخه ترنه پوری په وار وار چاپ سوی دی او ډیر فارئین لري. دھغو خخه بعضی بی په لاندی ڏول دی:

١. هدایة القاری الى صحيح البخاری (عربی | مطبوع).
٢. فتح المنعم بشرح مقدمة صحيح مسلم (عربی | مطبوع).
٣. منهاج السنن شرح جامع السنن للإمام الترمذی (٥ جلد | عربي).
٤. الفتاوى الفريديّة (٤ جلد مطبوع | اردو).
٥. مقالات (همدا کتاب چی ستاسی په لاس کی دی).
٦. العقائد الإسلامية (پښتو | طبع سعیدی کتب خانه).
٧. رساله قبریه (پښتو | طبع سعیدی کتب خانه).

دیادونی وردہ چی دمفتی صاحب فتاوی تراوسه ٤ جلدہ نشر سویدہ چی پرنورو جلدو باندی یې هم کار شروع دی او وخت په وخت به چاپېری، چونکه دا فتاوی په اردو ژبه کی ده، ځکه موب اراده وکړه چی دخپلو پښتنوو پرونو دپاره یې پښتو ژبی ته وزبارو.

هرقې:

مولوی حافظ محمد حمّاد حقّانی تلمیذ المؤلّف (عافاہ اللہ تعالیٰ وغفر له)

ناشو:

سعیدی کتب خانه، ختم نبوت چورنگی سټلایت ټاؤن، کوئٹہ.
فون: +٠٣٠٠٣٨٤٣٧٨٧ - +٠٣٠١٣٧٩٢٠٠٨

مقالات

٤

بِسْمِ اللَّهِ الرَّحْمَنِ الرَّحِيمِ ط

الْحَمْدُ لِلَّهِ رَبِّ الْعَلَمِينَ وَالصَّلَاةُ وَالسَّلَامُ عَلَى سَيِّدِنَا خَيْرِ خَلْقِهِ مُحَمَّدٍ
وَآلِهِ وَاصْحَابِهِ اجْمَعِينَ.

اما بعد: پس وايي (مفتى) محمد فرييد مجددى او سيدونكى دتحصيل زروبى ضلع صوابى: چى دايوه رساله ده چى نامداره ده په مقالات سره. په دې کى په پښتو ژبه لس مقالې ذکر کيږي. وَلَا حَوْلَ وَلَا قُوَّةَ إِلَّا بِاللَّهِ الْعَلِيِّ الْعَظِيمِ.

۱ اوله مقاله :

په اوله مقاله کي مسئله وجود او دسته والي دالله ﷺ ذکر کيږي. الله ﷺ نوم ده گه ذات دی چى په خپله موجود دی او په هر کمال سره موصوف دی او دهره عيبه خخه پاک دی، ددي ذات پرسته والي دير دلائل قائم سوي دي:

اول دليل: تول انبياء ﷺ او تول حکماء او په هر دور کي ده رقوم اکثريت ددي ذات په سته والي باندي باور او يقين کوونکي دي. دي دليل ته اجماع وييل کيږي.

دوهم دليل: په دې جهان کي يومکمل نظام موجود دي، ددي جهان ده رشي خپله وظيفه وي او هره پر زه يې پوره کوي. او تر فکر کولو وروسته دامعلومېږي چى ددي جهان دا نظام قابل دزوال دی، مثلاً چى دسپورېمى خخه يو سير (کيلو) ماده را او پل ممکن دي نو په دير وارو سره

مقالات

۵

دېولى سپوږمې راوړل او دسپوږمېز نظام ختميدل هم ممکن سوه. اوچى دمئکى خخه یو سیر ماده وړل ممکن دی نو په متعددو مراتوکې دېولى مئکى وړل او د نظام ارضي زوالل هم ممکن سوه. اوچى دیوه سیر او بو خخه بخارات جو پېدل ممکن دی نودېولو او بو خخه بخارات جو پېدل او دا بو ختميدل هم ممکن سوه، اوچى دیوه انسان مړ کیدل ممکن دی نودېولى نوع دانسان مړه کیدل او دانسان نوع ختميدل هم ممکن سوه. او په دې طریقې سره نظام شمسی او دستورو دنظام ختميدل هم ممکن سوه. او دا قاعده چې کم شی په زمانه حال او مستقبل کې قابل دزوال وي او قابلیت ددواام نلری نو په جانب دماضی کې به هم ددواام او دا زلیت قابلیت نلری، که په ده کې ددواام قابلیت واي نو په مستقبل کې به خرنګه قابل دزوال واي نومعلومه سوه چې داجهان پیدا کړل سوی دی او حادث دی، ازلی او با بدی نه دی.

نوکله چې داثابته سوه چې داجهان حادث دی، پیداسوی دی نوسوال دا پیدا سو چې پیدا کوونکې یې خوک دی؟ آیا پیدا کوونکې یې ۱. یو جُزء دی او که ۲. دا توله اجزاء دی، او که پیدا کوونکې ددې جهان ۳. داجهان په خپله دی، او که پیدا کوونکې ددې جهان ۴. دجهان خخه یو خارج ذات دی.

۱. دانا ممکنه ده چې پیدا کوونکې ددې جهان یو جُزء ددې

مقالات

۲

جهان سی حکه چی داجهان معدوم وو نودا جزء هم معدوم
وو او معدوم پیدا کول نسی کولای. ۲. او دا هم ناممکنه ده
چی پیدا کوونکی ددی جهان دی داتپول اجزاء سی حکه چی
داجهان معدوم وو، نودا اجزاء هم معدوم وه، او معدوم
پیدا کول نسی کولای، ۳. او دا هم ناممکنه ده چی پیدا
کوونکی ددی جهان داجهان یعنی دامربروط او منظم اجزاء
په خپله سی حکه چی معدوم پیدا کول نسی کولای.
۴. نودا لازمه سوه چی ددی جهان پیدا کوونکی یوداسی
ذات دی چی ددی جهان خخه خارج دی لکه دمیل، ساعت
اونورو شیانو جورپونکی چی خارجی ذات دی.

او په لازمی طورسره به داخارجی ذات هر قسم کامل وی،
حیات، علم، قدرت اراده به لری. مر، بی علمه، بی شعوره،
عاجزه او مجبور پیدا کول نسی کولای، او دا ذات به کون،
رونده او گونگی نه وی، داسی ذات خو ناقص ذات وی، او
محتجه وی، دی قابل دپیدا کولونه وی خلاصه داده چی
که داخارجی کامل ذات موجودنه واي نودا سلسله وجود
به نه واي شروع سوی.

دریم دلیل: داوبو طبیعت او خاصیت دی چی خپله سطحه
همواره ساتی او اختلاط او گډون غواپی نوبناء پر دی
قاعده باندی داضروری وه چی دسمندرونو داوبو یورنگ
او یو خوند واي لیکن دوی مختلف دی او ددی طبیعت خخه
مانع بل شی نسته ماسوا دیوه خارجی طاقت خخه چی الله

مقالات

٧

دی.

خلووم دلیل: چى انسان په یوه مشکل کى ومبلى او
دظاهري اسبابو خخه مايوسه سى نوالله ﷺ ته زاري شروع
كى او مشکل يې حل سى نومعلومه سوه چى يوذات
مشکل کشا سته، چى هغه الله ﷺ دى.

پنځم دلیل: انبیاء ﷺ خپلو خپلو قومونو ته چلينج
ورکى چى پرتاسي باندى به په فلانى وخت کى عذاب
رائي او موافق ددي وعدې پردوی باندى عذاب راغى
نومعلومه سوه چى دانبياء ﷺ ترشا یو عظيم ذات
دى چى داعذاب يې راوستلى چى هغه الله ﷺ دى.

شپړم دلیل: الله ﷺ چى کم قوانين نازل کړي دى نوهغه په هر
دورکى دامن او دخوشحالی کفیل (ضامن) دى، او داسى
قوانيں هغه ذات جوړولی سى چى په هرشي او دهرشي په
منافع او په مضراتو او دهرشي په اسرازو او حکمتونو
باندى خبروي.

⑤ دوهمه مقاله

په دې مقاله کي مسئله دتوحید ذکر کېږي.
دټولو مسلمانانو داعقیده ده چى الله ﷺ یودي، یعنی ده
لره شريك نسته، نه په ذات کي او نه په صفاتو کي، نه په
افعالو کي او ديو والي دامعني نه ده چى الله ﷺ یودي، دوه
نه دې حکه چى په دې معنی سره هر شخص او هر جزء یودي

مقالات

٨

دالله ﷺ ذات په شان دوهم ذات نسته، الله ﷺ ده میشه دپاره ژوندی دی او دا ژوند دده ذاتی دی. ماسوا دالله ﷺ خخه دنورو شیانو حیات نه ذاتی دی او نه دائمی دی. دالله ﷺ علم ذاتی دی او دائمی دی او محیط دی. ماسوا دالله ﷺ دمخلوقاتو علم ۱. نه ذاتی دی، الله ﷺ فرمایی: وما بكم من نعمةٍ فمن الله (سورة النحل) یعنی هر نعمت که علم دی او که ماسوا دعلم دی عطائی دی. الله ﷺ فرمایی: الله خالق کل شیء (سورة زمر) یعنی هر شی که دمکناتو علم دی او که ماسوا دعلم دی، مخلوق دی او دنیست خخه هست سوی دی.

۲. او نه دمخلوقاتو علم دائمی دی، دوی ترپیداینست دم خه او په اول دور دپیداینست کی علم نلری. او پره رانسان باندی نسیان رائی، او چی کم انسان ارذل عمر ته و رسیبی نوع علم بی په زوال شروع سی.

۳. او نه دمخلوقاتو علم کلی دی، الله ﷺ فرمایی: و عنده مفاتيح الغيب لا يعلمها الا هو (سورة الانعام) او پیغمبر ﷺ فرمایی: مفاتيح الغيب خمس، ان الله عنده علم الساعة وينزل الغيث ويعلم ما في الارحام و ماتدری نفس ماذا تکسب غداً و ماتدری نفس باي ارضي تموت (بخاري شریف).

وعن ابن عمر رضي الله عنهما أن رسول ﷺ قال: مفاتيح الغيب خمس لا يعلمها إلا الله: لا يعلم ما في غد إلا الله، ولا يعلم

مقالات

٩

ما تغيب الأرحام إلا الله، ولا يعلم متى يأتي المطر إلا الله، ولا تدرى نفس بأى أرض تموت، ولا يعلم متى تقوم الساعة إلا الله). (بخارى شريف). الله ﷺ فرمایی: ولو كنت اعلم الغيب لاستكثرت من الخير وما مسني السوء. (سورة اعراف) په دې ایاتونو او احادیشوکی تصريح ده چې علم غیب او علم دمفاتيح الغیب چاھه نه دی و رکړل سوی او پیغمبر ﷺ فرمایی چې حضرت خضر ﷺ حضرت موسی ﷺ ته و فرمایل: وما علمك و علمی و علم الخلاق فی علم الله الا مقدار غمس هذَا العصفور منقاره (بخارى شريف). په دې حدیث شریف کی تصريح ده چې علم او معلومات دانبیاء ﷺ وغیرهم په نسبت د علم او د معلوماتو د الله ﷺ کالعدم دی او پیغمبر ﷺ فرمایی: اللهم انى اعوذ بك من علم لا ينفع (مسلم شریف) نوبناء پردي تعوذ پیغمبر ﷺ علم به خرنګه کلی سی. صدیق اکبر ﷺ فرمایی: اشهد انک رسول الله ما علّمك الشعر وما ينبغي لك (ابن سعد و ابن ابی حاتم).

وقال على ابن طالب لم يعم (من التعمية) على نبيكم الا الخمس من سرائر الغيب (الدر المنشور) وعن عائشة رضي الله عنها: من حدثك انه يعلم ما في غد فقد كذب ثم قرءت: وما تدرى نفس ماذا تكسب غدا (بخارى شريف). وعن ابن عباس " هذه الخمسة لا يعلمها ملك مقرب ولانبي مصطفى، فمن ادعى انه يعلم شيئاً من هذه فانه كفر

مقالات

١٠

بالقرآن لانه خالقه (خازن سورة لقمان) وعن قتادة استاذ
الله بهن فلم يطلع عليهن ملگاً مقرباً ولا نبیاً مرسلاً (ابن
جریر، سورة لقمان).

عن ابی حنيفة رحمه اللہ علیہ لا يعلم هذه العلوم الخمس الا الله
(مدارک سورة لقمان) وفي المسائرة مع المسامرة ص ٢٣٥
(وكذا علم المغيبات) اي وكعدم علم بعض المسائل عدم
علم المغيبات فلا يعلم النبي منها (الاما اعلمه الله تعالى به
احياناً وذكر الحنفية في فروعهم تصريحًا بالتكفير
باعتقاد ان النبی صلی اللہ علیہ وسلم يعلم الغيب
لمعارضة قوله تعالى: قل لا يعلم من في السموات والارض
الغيب الا الله. والله اعلم. انتهى. وفي فتاوى قاضي خان في
باب ما يكون كفراً من المسلم وما لا يكون. رجل تزوج امرأةً
بغير شهود فقال الرجل والمرأة خدای را پیغمبر را گواه
کردیم قالوا یکون کفراً لانه اعتقاد ان رسول الله صلی اللہ علیہ وسلم یعلم
الغیب، وهو ما كان یعلم الغیب حين كان في الاحیاء فكيف
بعد الموت انتهى. ددی آشارو دصحابه وو او دتابعینو او
ددی عباراتو دمتکلمنیو او دفقهاوو خخه معلومه سوه چی
علم کلی او علم غیب خاصه دالله صلی اللہ علیہ وسلم ده، خوک چی غیر الله
لره علم کلی او علم غیب وا بی هغه کافر دی.

فائدہ: الله صلی اللہ علیہ وسلم په بعضی مغیباتو باندی پیغمبر مطلع کوي
لکه ترグزوه بدر یوه ورخ مخکی پیغمبر صلی اللہ علیہ وسلم دبعضو
کفارو په قتلیدو باندی اصحاب رضی اللہ عنہم خبر کړل، او

مقالات

١١

دارنگه نوری هم دیری واقعی په روایاتو کی ثابتی دی. په قرآن مجید کی هم ددی ذکر سوی دی. الله ﷺ فرمایی: عالم الغیب فلا يظهر على غیبه احداً (سورة الجن) وکذا المراد من غیبه جمیع غیبه. وانما يطلع جل وعلا اذا اطلع من شاء على بعضه مما تقتضيه الحکمة. الامن ارتضی من رسول ای لكن الرسول المرتضی يظهره جل وعلا على بعض الغیوب المتعلقة برسالته كما يعرب عنه بيان من ارتضی بالرسول تعلقاًاما. اما لکونه من مبادیها باز یکون معجزةً واما لکونه من اركانها واحکامها کعامة التکالیف الشرعیة (روح المعانی بحذف).

الله ﷺ فرمایی: وما كان الله ليطلعكم على الغیب ولكن الله يجتبى من رسله من يشاء (سورة آل عمران) وفي جامع البيان فيخبره ببعض المغيبات انتهى. نو معلومه سوه چی الله ﷺ انبیاء ﷺ وآلهم السلام په بعضو مغیباتو باندی خبرداره کوی، او والله ﷺ اولیاء الله هم په بعضو مغیباتو خبرداره کوی لیکن هغه ته علم اویقین نه ویل کیری، هغه ته ظن ویل کیری.

سوال: په حدیث دمعاذ بن جبل رضی اللہ عنہ کی مردوی دی چی پیغمبر ﷺ و فرمایل: فتجلی لی کل شیء و عرفت. رواه احمد والترمذی. او دارنگه په حدیث دعبد الرحمن بن عائش رضی اللہ عنہ کی مردوی دی: فعلمتُ ما في السموات والارض وتلا: و كذلك نرى ابراهیم ملکوت السموات

مقالات

۱۲

والارض. رواه الدارمی والترمذی مرسلاً. او داموهم دعلم کلی دی.

جواب: دم خنکنیو دلائلو خخه دامعلومه سوه چی علم کلی په الله ﷺ پوری خاص دی او دا حدیث ده گوی سره په ظاهره معارض دی او د عقل سره هم معارض دی که پیغمبر ﷺ ته علم کلی ورکړل سوی وای نو تردې وروسته به نزول دو حی ته ضرورت نه وای او دافک په واقعه کی به یوه میاشت په پریشانی کی ابتلاء نه وای نو په دی حدیث کی مراد علم او تجلی د عجائباتو د لکه حضرت ابراهیم ﷺ ته چی الله ﷺ عجائبات بنو ولی وه، کما فی المرقاۃ ج ۲ ص ۲۱۰

و كذلك ای کما نریک یا محمد ﷺ احکام الدين و عجائب مافی السموات والارض نری ابراهیم او یا مراد په دی حدیث کی هغه اشیاء دی چی علم په هغوي مناسب وی دشان د پیغمبر سره لکه آیات د: و اتیناه من کل شیء سبیبا (سورة الكهف) او: و اوتیت من کل شیء (سورة النمل) کی مراد هغه اشیاء دی چی مناسب دی دشان د بادشاہ سره. دا استغراق عرفی دی. نوبناء پردی عقیدی چی الله ﷺ علم غیب او علم کلی چاته نه دی ورکړی غیر الله ته غائبانه آواز کول او د غیر الله خخه غائبانه کومک کول شرک جلی دی.

فائده: غیر الله ته غائبانه آواز کول پنځه قسمه دی:

الف: چی کشف د پیغمبر وغیره ورته وسی او آواز ورته وکړی داجائز دی. باء: او په دی عقیدی سره چی ملایکی

مقالات

۱۳

یې ورتەرسوی یوازى پە صلاة او سلام کى جائزدى. ج: اوپە دى خيال سره چى ممكىن دە چى الله ﷺ يې ورتە ورسوی موھم دشرك دى. د: اودعشق او دمحبت دوجى پە شان دحاضر او دمخاطب گرئول نە شرك دى اونه موھم دشرك دى بلکە معمول او معروف دى. ه: اوپە اعتقاد دعلم غىب او دعلم كلى سره شرك جلى دى. اودشعار خخە داھل شرك او داھل بىع اجتناب ضروري دى.

الله ﷺ پەھرخە پەھرممكىن قدرت لرى. ماسوا دالله ﷺ خخە بل چالرە داقدرت منل او تسلط غىبى منل شرك دى. الله ﷺ صاحب داختيار او د ارادى دى. دده پە ارادە كى تخلف نە رائى. ماسوا دالله ﷺ خخە بل چالرە داسى ارادە ثابتول او مالك دضرر او دنفع گرئول شركيات دى. الله ﷺ هرخە او رى او هرخە وينى پە هروخت كى، غيرالله تە دا صفت ثابتول شرك دى. الله ﷺ گونگى، نە دى گويى دى ازلاً ابدأ، چى خە وخت خبرى كول غوارى خبرى كولاي سى اوپە يوه وخت كى دھرچا سره خبرى كولاي سى دا صفت دغير الله دپاره ناممكىن دى.

الله ﷺ مالك دحل او حرمت دى، غيرالله مالك دحل او دحرمت منل شرك دى، كما فى حديث عدى بن حاتم قال:

اتيت النبي ﷺ وفى عنقى صليب من ذهب فقال ياعدى اطرح عنك هذا الوشن وسمعته يقراء فى سورة براءة: اتخذوا احبارهم ورهبانهم اربابا من دون الله، قال: اما انهم لم

مقالات

١٤

يكونوا يعبدونهم ولكنهم كانوا اذا احلوا لهم شيئاً استحلوه اذا حرموا عليهم شيئاً حرموه. (رواه الترمذى).
فآئده: مالك دحل او دحرمت يوازى الله جَلَّ جَلَّ دى، انبأء عَلَيْهِمُ الْسَّلَامُ تابع دار دوحى او داذن دالله جَلَّ جَلَّ دى او مجتهدين شارعين نه دى بلكه شارحين داشارت او داقتضا او ددللت او داعتپار دوحى دى. او تعين دمراد دمجمل او دمشترك كوى او دفع دتعارض كوى.
 ماسوا دالله جَلَّ جَلَّ خخه بل چاته په اعتقاد دسلط غيبى او په ارادى دعبادت سره سجده کول شرك دى او په ارادى دتعظيم او داکرام سره حرام دى. الله جَلَّ جَلَّ فرمایي: لاتسجدوا للشمس ولا للقمر واسجدوا لله الذى خلقهن (حم السجدة) وقال رسول الله صَلَّى اللَّهُ عَلَيْهِ وَاٰلِهٖ وَسَلَّمَ لو كنت امراً احداً ان يسجد لأحد لامرته المرأة ان تسجد لزوجها. (رواه الترمذى) وفي كراهية الهندية: من سجد للسلطان على وجه التحية او قبل الأرض بين يديه لا يكفر ولكن ياثم لارتكابه الكبيرة، هو المختار. قال الفقيه ابو جعفر رحمة الله: وان سجد للسلطان بنية العبادة اولم تحضره النية فقد كفر. كذا في جواهر الاخلاطي.

نذر عبادت دى نوصرف دالله جَلَّ جَلَّ دپاره به کول کيرى كما في البحر قبيل الاعتكاف عن الشيخ القاسم: واما النذر الذي ينذر به العوام على ما هو مشاهد فهذا النذر باطل بالاجماع لوجهه..... منها انه نذر للمخلوق والنذر للمخلوق

مقالات

١٥

لايجوز لانه عبادة والعبادة لاتكون للمخلوق... ومنها ان المنظور له ميت، والميت لا يملك... ومنها انه ظن ان الميت يتصرف في الامور دون الله واعتقاده ذلك كفر. انتهى بحذف.

ذبح به دالله ﷺ په نامه کول کيربي او په ذبح سره به دغیرالله دتقرب او دخوشحالولو خخه اجتناب کول کيربي که خوك ذبح په وخت کي دغیرالله نوم واخلى هغه حرام قطعى دى او که خوك ذبح په وخت کي دالله ﷺ نوم واخلى ليکن ددي سره دغیرالله لکه دولی يادجن او يا بل شى رضا او خوشحاله کول بي مقصود وي نودا مذبوحه حرامه ده (درمختار وغيره) او که خوك دالله ﷺ نوم په وخت ذبح کي ذكر کري او په ذبح سره يسي تبرك ياتصدق ياتشکر مقصود وي نودا حلاله ده (اشارات شامي). دقاصاب ذبح جائزه ده دده مقصود تمول وي، نه تقرب دغیرالله، دمیلمه دپاره ذبح کول سنت ابراهيمی دى او سنت محمدی دى. په دي ذبح کي مقصود اکرام دمیلمه وي په ارادې دغونبى خورپلو سره (شامي). دننواتى پسه حلال دى، په دي ذبح کي مقصود په تازه غونبى سره اکرام او اهداء وي نه تعظيم په ذبح او په اراقت ددم سره حتى که دا پسه ژوندى ورخوشى كړل سى نوهم کافې ګنډل کيربي او که دا ذابح دا ذبيحه کورته راوري یا یوچاته بي په خيرات کي ورکړي نو ناكافي شمارل کيربي.

مقالات

١٢

٧ دريمه مقاله :

په دريمه مقاله کي مسئله دُعا و روسته ترلمانه ذكر کيږي.

پوه سه چى دعا عبادت دى. پيغمبر ﷺ فرمابي: الدعاء هو العبادة (رواه الترمذى) او والله ﷺ دعاته عبادت ويلى دى: وقال ربكم ادعونى استجب لكم ان الذين يستكرون عن عبادتى سيدخلون جهنّم دا خرين (سورة المؤمن) بلکه دعا دعيبات مغز دى. پيغمبر ﷺ فرمابي: الدعاء من العبادة (رواه الترمذى) دُعا دعيبات مغزدى يعني كامل عبادت دى. حکه چى عبادت هغه تعظيم او عاجزى ته ويل کيږي چى ديوه ذات پرسلط غيبى باندي دلالت کوي او په دعاکي دا دلالت په واضح ډول سره موجود دى.

بعضی خلگ وايي چى تقدیرنه بدليري نودعا کول عبث دى ليکن دايو فاسد خيال دى حکه چى کله يوشى عبادت وي او دالله ﷺ د طرفه خخه مطلوب وي او دانبياء ﷺ معمول وي نو هغه عبث کيدي نسي او په عالم اسباب کي لکه چى دنورو اسبابو او ذرا ئعو استعمال د تقدیر سره متصاصم نه دى نودارنگه دُعا هم يو سبب او ذريعه ده او د تقدیر سره به متصاصم نه وي.

ددعا کولو ډير آداب دى چى ددوی رعایت کول موافق دخپلی درجي سره ډير مهم دى: ۱. دواړه لاسونه پورته کول

مقالات

١٧

کما فی البیهقی یرفع یدیه فی الدعاء. لیکن په لمانځه کې په عام ډول سره به لاس نه پورته کېږي کما فی مصنف ابن ابی شيبة: ان رسول الله ﷺ لم يكن يرفع يديه حتى يفرغ من صلاته. ۲. تردعاء مخکی حمد او صلاة ويل: لحدیث ابی داؤد اذا صلیتَ فقعدتَ فاحمد الله بما هو اهل وصل على شمادعه. ۳. ناجائز سوال نه کول لحدیث مسلم یستجاب لعبد مالم یدع باشم او قطیعة رحم. ۴. په حضور او توجه سره سوال کول او دقپلیدو یقین درلودل لحدیث الترمذی ادعوا الله وانتم موقنین بالاجابة واعلموا ان الله لا یستجيب دعاء من قلب لاه. ۵. په عزم او اصرار سره دعا کول لحدیث البخاری اذا دعا احدكم فلا يقل اللهم اغفر لى ان شئت وليعزم مسئلتة. ۶. الفاظ ددعا درې واره مکرر کول لحدیث مسلم وابی داؤد ان رسول الله ﷺ كان يعجبه ان یدعو ثلائة. ۷. دقپلیدو تلوار نه کول، حوصله او همت لور ساتل لحدیث البخاری: یستجاب للعبد مالم یعجل. ۸. په آخرکې آمین ویل لحدیث ابی داؤد ان ختم بآمین فقد اوجب. ۹. پرمخ لاس راتیرول لحدیث ابی داؤد قال ﴿عَيْنُ الصَّلَاةِ وَالسَّلَامُ فَإِذَا فَرَغْتُمْ فَامْسِحُوا بِهَا وَجْهُوكُمْ﴾. ۱۰. دحرامو خخه ځان ساتل لحدیث مسلم: مطعمه حرام ومشربه حرام وغذی بالحرام فانی یستجاب لذلک. ۱۱. په هيئت اجتماعيہ سره دعا کول، حضرت موسی او حضرت هارون ﷺ په هيئت اجتماعيہ سره دعا کړي وه الله

مقالات

١٨

﴿ فرمایی: قد اجیبت دعوتکما وفى تفسیر القرطبی ج ٨ ص ٣٧٥ عن ابی العالیة کان موسیؑ یدعو وهارونؑ یؤمن او پیغمبرؐ په هیئت اجتماعیه سره ددعا کولو ترغیب ورکری دی کما رواه الحاکم وذکر فی کنز العمال قال النبیؐ لا یجتمع ملاء فیدعو بعضهم ویؤمن بعضهم الا اجابهم اللہ تعالی، وکما رواه الدارمی وذکره الحافظ العسقلانی فی الفتح ما اجتمع ثلاثة قط بدعة الاکان حقاً علی الله ان لا یرد ایدیهم او صاحب هداية په کتاب الحج کی لیکلی دی: والاجابة فی الجمع ارجی.

سوال: عبد الله بن مسعود رضی اللہ عنہ په هیئت اجتماعیه سره ذکر کولو خخه انکار کری دی کما رواه الحاکم باسناده. نو معلومه سوه چی احداث دجماعاتو منکر دی.

جواب: پیغمبرؐ په هیئت اجتماعیه سره ددعا کولو ترغیب ورکری دی او دارنگه په هیئت اجتماعیه سره ذکر کولو ترغیب یی ورکری دی کما فی حدیث الترمذی اذا مررت بربیاض الجنة فارتعوا، قالوا وماربیاض الجنة قال حلق الذکر، وکما فی حدیث مسلم: ان رسول الله ﷺ خرج علی حلقة من اصحابه فقام ما جلسکم ههنا، قالوا فذکر الله وفی آخره اتاني جبرئیل ؑ فاخبرنی ان الله تعالی ییاهی بکم الملائكة، وکما فی حدیث مسلم فی حدیث ملائكة سیّاحین هم (ای الذاکرون) قوم لایشقی بهم

مقالات

۱۹

جلیسهم او حدیث د عبدالله بن مسعود رضی اللہ عنہ حدیث موقوف دی او حدیث موقوف په مقابله د حدیث مرفوع کی مرجوح او متروک وی او بیا عبدالله بن مسعود رضی اللہ عنہ انکار کرپی دی پر شمیرلو دنیکیو او پر پر بنیوولو دشمير د گناهونو باندی نه پر احداث د جماعت باندی، کما فی سنن الدارمی ج ۱ ص ۲۱ فقال عبدالله بن مسعود ما هذَا الذی اراکم تصنعنون، قالوا ياعبد الرحمن حصی نعده التکبیر والتهلیل والتسبیح قال فعدوا سیئاتکم فانا ضامن ان لا یضیع من حسناتکم شیء، او ممکنه ده چی عبدُ الله بن مسعود رضی اللہ عنہ انکار کرپی وی پراحتمام ددی فعل باندی لور پر ترخیل حیثیت.

۱۲. په اوقاتو داجابت کی دعاکول. پوه سه چی اوقات داجابت ہیردی، په دی رساله کی پنھه وقتونه ذکر کول کیربی، اوّل داذان وخت، دوهم دمقدس جنگ وخت، دریم دباران پروخت کما فی حدیث ابی داؤد ثنتان لا تردان الدعاء عند النداء و عند البأس حين يلحم بعضهم بعضاً وفي رواية وتحت المطر أو خلورم دشپی په آخری حصه کی او پنھم ترفرض لمانھے وروسته کما فی حدیث الترمذی: قيل يارسول الله اي الدعاء اسمع قال جوف الليل الاخر ودبر الصلوات المكتوبات.

دلفظ (دبیر) تشریح: پوه سه چی د دبر الصلاة دوہ اطلاقه دی، دده اطلاق کیربی پر مقابل دسلام باندی او دا واضح دی

مقالات

٢٠

حکه چی دبر دشی و روستنی جزء ته دشی ویل کیبوی او دوهم اطلاق یې کیبوی پرمابعد او پر خارج دلمانځه باندی هم، لکه چی په حدیث د مسلم شریف کی راغلی دی: معقبات لایخیب قائمهن دبر کل صلاة ثلث و ثلاثون تسبیحة و ثلاث و ثلاثون تحمیده واربع و ثلاثون تکبیره او دارنګه په دی مذکور حدیث د ترمذی شریف کی راغلی دی.

فائده: دبر المکتوبات مابعد د فرآئضوته ویل کیبوی برابره خبره ده که متصل وي او که منفصل وي، په متصل پوري خاص نه دی حکه چی نبی ﷺ ترغیب د دعا او تسبیحاتو دواړو ورکړي دی په لفظ د دبر سره. او دا ناممکنه ده چی دواړه په یوه وخت کی متصل د فرآئضو و کړل سی، نو که دعا اول و کړل سی تسبیحات به دبر الفرآئض نسی او که تسبیحات و کړل نودعا به دبر الفرآئض نسی او جمع به په مابینځ د تسبیحاتو او د دعا کی خلاف سنت سی حالانکه دا دهیچا قول نه دی که اوّل دعا وسی او ورپسی تسبیحات و ویل سی او که بالعکس وسی یو هم خلاف سنت نه دی نو معلومه سوه چی د فرآئضو او د تسبیحاتو فصل په تسبیحاتو سره جائز دی او دارنګه د فرآئضو او د تسبیحاتو فصل په دعا سره جائز دی نودا لازمه سوه چی لفظ د دبر تقاضا داتصال نه کوي، نوکله چی د فرآئضو او د دعا فصل په تسبیحاتو سره د دعا او دبر المکتوبات کیدو ته ضرر رسونکی نه دی حکه چی تسبیحات سنن مرغوبه دی نودارنګه د فرآئضو او

مقالات

٢١

ددعا فصل به په لمانځه سره ضرر رسونکي نه وي بلکه په طریق اولی سره به ضرر رسونکي نه وي څکه چی اتصال دلمنځه دفرائضو سره اشد دی تر اتصال دتسبيحاتو دفرائضو سره. دقيامت په ورځ به لمونځ قائم مقام دفرائضو ګرځی نه تسبيحات.

او فقهاء کرامو "تصريح کړیده چی کم ذکر یابل شی وروسته ترسنتو مؤکدو وکړل سی نودوی ته دبر المکتوبات ویل کېږي علامه شامي" په رد المحتار کی فرمایي: واما ما ورد من الاحدیث فی الاذکار عقیب الصلاة فلا دلالة فيها على الاتيان بها بعدها لأن السنة من لواحق الفريضة وتوابعها فلم تكن اجنبية عنها، فما يفعل بعدها يطلق عليه انه عقیب الفرائض انتهی (ج ۱ ص ۴۹۴) او محقق ابن الهمام "په فتح القدیر کی فرمایي: وما ورد انه صلی الله علیه وسلم کان يقول دبر کل صلاة لا الله الا الله وحده الى ان قامل لا يقتضي وصل هذه الاذکار بل كونها عقیب السنة من غير اشتغال بما ليس من توابع الصلاة يصح كونها دبرها. انتهی (ج ۱ ص ۳۱۳).

فآئده: پر اهل علم باندی پته نه ده چی پیغمبر ﷺ په بعضو اوقاتو کې په هیئت اجتماعیه سره په خطبې د جمعی کې دعاء کړیده لکه په بخاری شریف (ج ۱ ص ۱۴۰) کې روایت دی: فرفع رسول الله صلی الله علیه وسلم یدیه یداعو ورفع الناس ایدیهم مع رسول الله یدعون.

مقالات

۲۲

او په بعضو اوقاتو کی په انفرادی ډول سره یې وروسته تر لمانجه دسھار کړیده یابه یې مخ دقلي طرف ته وو، کما روی الحاکم وابن ابی شيبة ان رسول الله صلی اللہ علیہ وسلم رفع یدیه بعدما سلم وهو مستقبل القبلة فقام اللهم اخلص الوليد الى آخره. وذکرہ الحافظ ابن کثیر[ؓ] فی تفسیره (ج ۳ ص ۱۷۲) او یابه یې مخ دقون طرف ته وو، کما روی ابن ابی شيبة فی مصنفه قال ابو الاسود صلیت مع رسول الله صلی اللہ علیہ وسلم فلما سلم انحرف ورفع یدیه و دعا.

او وروسته تر فرضو یا وروسته تر سنتو په هیئت اجتماعیه سره ددعا کولو په باره کی ذخیره دا حادیثو ساكته ده، نه پکښی دکولو متعلق روایت موجود دی او نه پکښی دنه کولو روایت موجود دی. دې ته عدم ذکر او عدم دروایت ویل کېږي نو که خوک دادعوه و کړی چې پیغمبر ﷺ دا دعانه ده کړی نودا یې افتراء پر پیغمبر ﷺ و کړله او دارنګه چې خوک دادعوه و کړی چې پیغمبر ﷺ کړیده نودا یې افتراء ده.

او که خوک و واي چې نبی ﷺ که دادعا کړی واي نو مروي به واي نو مخالف به یې دا و واي که دادعا یې نه واي کړی نو دانه کول به مروي واي لکه چې دا ختر دلمانجه دپاره اذان او اقامت نه دي سوي او دا نه کول مروي دي کما فی روایة ابی داؤد ص ۱۶۹ وغیره. په هر حال په هیئت

مقالات

٢٣

اجتماعیه سره ددی دعا متعلق او دارنگه داللهم انت السلام متعلق ذخیره دا حادیثو ساكته ده او د عدم ذکر او ذکر عدم په مابینج کی فرق نه کول غباوت دی او یا غوایت دی.

فائدہ: حدیث قول، فعل، تقریر دیغمبر ﷺ عَلَيْهِ الصَّلَاةُ وَسَلَاتُهُ تَه ویل کیری نویو کاربہ هلتہ خلاف سنت او بذعات کیری چی نه په قول درسول ﷺ سره ثابت وی اونه په فعل او تقریر سره ثابت وی نودا دعوه کول چی دا کار بذعات دی چکه چی پیغمبر ﷺ نه دی کړی غباوت دی یاغوایت دی.

فائدہ: ترلمانحه وروسته په هیئت اجتماعیه سره ددعا کولو په باره کی فعل درسول الله ﷺ ساكت دی البته قول درسول الله ﷺ ثابت دی هغه حدیث ددبر المتكوبات دی (رواہ الترمذی). او په دی حدیث کی نه درفع الیدین ذکر سته اونه دحمد او صلاة ذکر سته نه پکښی دامین او مسح دمخ ذکر سته اونه پکښی دانفراد یاد اجتماع ذکر سته، لیکن قاعده داده چی: اذا ثبت الشيء ثبت بادابه ولو ازمه. نو پرهر حال په دی دعا کی به ددی ادابو رعایت کول کیری برابره خبره ده که دادعا په فرائضو پسی کول کیری او که په سنتو پسی کول کیری.

فائدہ: په شرح دشروعۃ الاسلام کی لیکل سوی دی: ويغتنم الدعاء بعد المكتوبة قبل السنة على ما روى عن البقالى (المعتزلى في الأصول، الحنفى في الفروع مثل صاحب

مقالات

٢٤

الكشاف) من انه قال الافضل ان يستغل بالدعااء ثم بالسنة، وبعد السنن والاوراد على ما روى عن غيره وهو المشهور المعمول في زماننا فانه مستجاب بالحديث (تعليق الكوكب الدرى ج ٢ ص ٢٩١) قلت: ومثل قول البقاعي مروي عن الامام جعفر الصادق في الطبراني: نودعا كول وروسته تر فرائضو افضله ده په نزد دامام بقالی او دی ته اکثره اکابر میلان کوی او وروسته ترسنتو افضله ده په نزد دجمهورو، او دا مختاره کېیده فقهاء کرامو^۱.

دابن الهمام^۲ او دابن عابدين^۳ رایه مخکی ذكرسوه او این نجیم^۴ صاحب دبحر فرمایی: لكن عندنا السنة مقدمة على الدعاء الذي هو عقب الفراغ (ج ٨ ص ٣٠٤) او حسن شربنبلالی^۵ صاحب دمراقی الفلاح فرمایی: ويستحب للامام بعد سلامه ان يتحول الى جهة يساره لتطوع بعد الفرض، ويستحب ان يستقبل بعده اى بعد التطوع وعقب الفراغ ان لم يكن بعده نافلة يستقبل الناس الى ان قال ثم يدعون لانفسهم وللمسلمين رافعی ایدیهم ثم يمسحون بها وجوههم. انتہی بحذف (اعلى الطحطاوى ص ٢٥٣ الى ٢٥٧) او این نجیم^۶ په الاشباه والنظائر کی فرمایی: الاشتغال بالسنة عقیب الفرض افضل من الدعااء (ص ١٢٧ - ١٢٨).

صاحب دخلاصة الفتاوی فرمایی: بعد الفريضة الاشتغال

مقالات

٢٥

بالسنة اولى من الاشتغال بالدعاة (ج ١ ص ٩٥). او قسطلانی په ارشاد الساری شرح دبخاری کي فرمایي: و عند الحنفية يكره له المكث قاعداً يشتغل بالدعاة لأن القيام الى السنة بعد اداء الفريضة افضل من الدعاء والتسبيح والصلوة (ج ٢ ص ١٤٤).

فائدہ: التزام دما لایلزم او اهتمام دیوه شی لو په تر خپلی درجی بدعاات دی. الله ﷺ پرهغو انصارو انکار کړی دی چې دا حرام په حالت کی خپل کورونوته دشا د طرفه خخه دراتلو اهتمام او التزام بې کړی وو، الله ﷺ فرمایي: وليس البر بان تاتوا البيوت من ظهورها ولكن البر من اتقى واتوا البيوت من ابوابها (سورة البقرة) او عبد الله بن مسعود رضي الله عنه انکار کړی دی پرهغه چاچۍ وروسته تر لمانځه يې رسته طرف ګرځیدل لازم ګنل، حیث قال: لا يجعل احدكم للشيطان شيئاً من صلاته يرى ان حقاً عليه ان لاينصرف الاعن يمينه (بخاری ج ١ ص ١١٨). او ملا على قاريء فرمایي: من اصر على امرٍ مندوبٍ وجعله عزماً ولم يعمل بالرخصة فقد اصاب منه الشيطان من الاضلال (مرقاۃ ج ٢ ص ٥٣).

پوه سه چې التزام پردوه قسمه دی، یو حقيقی دی چې یوشی لازم او واجب نه وي او اعتقاد دلزوم او د وجوب يې و کړل سی او دا دنذر په صورت کې جائز دی او ماسوا دنذر خخه مکروه او بدعت دی. دوهم حکمی دی چې یو شی لازم

مقالات

٢٢

او واجب نه گئي، ليکن ترخپل حيديث لور اهتمام ورلره ورکوي لکه چي دعبدالله بن سلام رضي الله عنه ابتلاء پکبني راغلي وه اوالله عز وجله ورباندي انكار وکي، او نازل سوه: يايها الذين امنوا ادخلوا في السلم كافهً ولا تتبعوا خطوات الشيطان (سورة البقرة) او دارنگه انصار په ابتلاء کي راغلي وه او په ليس البر بان تاتوا البيوت من ظهورها سره انكار ورباندي وسو. البتنه په التزام او دوام کي فرق ضروري دي، التزام ديوه مستحب ممنوع دي، او دوام پر يوه مستحب باندي مطلوب دي. قال رسول الله صلي الله عليه وسلم: خير العمل ماديم عليه. وقال رسول الله صلي الله عليه وسلم احب الاعمال الى الله ادومها وان قل. رواه البخاري ومسلم عن عائشة رضي الله عنها. او دالتزام او دوام په ما بينع کي عموم او خصوص من وجه دي چي خوک په فرضو يا په سنتو پسي هميشه دعا کوي او دالتزام سره بي کوي نوده دوام او التزام دوا په وکړل، او خوک چي په فرضو يا په سنتو پسي کله کله دعا کوي او التزام کوي نوده التزام وکي ليکن دوام يې ونكۍ، او خوک چي په فرضو يا په سنتو پسي هميشه دعا کوي ليکن نه ورته لازم وايې او نه يې پرتارک باندي انكار کوي نوده دوام وکي او التزام يې ونكۍ او بدبدعت خخه محفوظ سو. البتنه دعوامو داصلاح دپاره کله کله په فرضو او سنتو پسي دعا پر پښوں مناسب دي چي په التزام کي مبتلاء نسي.

مقالات

٢٧

فائدە: پیغمبر ﷺ دزیارة القبور په وخت کى درې واره دعا کړېدە، کما فی مسلم (ج ۱ ص ۳۱۲) جاء النبی صلی اللہ علیه وسلم البقیع فقام فاطمال القيام ثم رفع يديه ثلاث مرات ثم انحرف. اوتر فرضو اوستتو وروسته درې واره دعا کول نه مطلوب دی اونه ممنوع دی، امر مباح دی اوهر مباح چې دعوامو ورباندی عقیده دسُنیت پیدا کیږي نو هغه مکروه سی کما فی الشرح الكبير: کل مباح یؤدی اليه ای الى اعتقاد الجھلة سنیتها فمکروه (۵۷۳).

(مسئله فقهیه): ترکم لمانځه وروسته چې سنت نه وي نودامام خونبشه ده که ولاوریږی اوکه کښېنی ليکن مخامنځ وقبلې ته به زیات تر مقدار د اللهم انت السلام (الى آخره) نه کښېنی. (بدآئع) او بناء پر حدیث د ترمذی شریف وروسته تر فرضو د سهار او وروسته تر فرضو د مابنام په مقدار دلس واره اشهد ان لا اله الا الله الى آخره، ويلو ناسته مستثنی ده (مراقي الفلاح و طحطاوي ص ۲۵۲، ۲۵۳) او امام چې کښېنی نو خونبشه بې ده که رسته طرف ته ګرځی اوکه چې طرف ته اوکه قوم ته مخامنځ کښېنی که یې مخامنځ خوک لموخ کوونکی نه وي (بدآئع) او تر کم لمانځه وروسته چې سنت وي نو امام به په مقدار د اللهم انت السلام او نورو اذکارو کښېنی بیابه سنت کوي (مراقي الفلاح و طحطاوى ص ۲۵۲) سنت به په هغه خای کې نه کوي چې په کم خای کې یې فرض کړی دی (بدآئع ج ۱ ص ۱۶۰). البتہ که

مقالات

٢٨

مقتدى وروسته ترفصل اوانتظار پرده خای سنت وکی نودا جائز دی (حدیث ابوذاود).

۳ خلورمه مقاله :

په دی مقاله کی مسئله ددعا وروسته ترجنازی ذکر کیږي. وروسته ترنمای جنازه دصفونو ترماتولو مخکی دعا کول مکروه دی او وروسته ترصفونو ماتولو دعاکول جائز دی البتہ پردها قبل السلام باندی اکتفا کول دتعامل دسلفو سره موافق معلومیږي.

د پیغمبر ﷺ او دسلف صالحینو خخه ددی دعا دکولو یادنه کولو متعلق ذخیره دا حادیثو ساكته ده، نه پکښی دکولو روایت موجود دی او نه پکښی دنه کولو متعلق روایت موجود دی که خوک دادعوه وکی چې پیغمبر ﷺ او سلف صالحینو دادعنه ده کړی نودا پرپیغمبر ﷺ باندی افتراء ده پره حال دعا بذات خود عبادت دی او مغز دعبادت دی لیکن دا خاصه دعane مطلوب ده او نه ممنوع ده بلکه مباح ده حکم چې اصل په اشیاوو کی اباحت دی، کما صرح به ابن الهمام وغيره ويؤیده مارواه ابوذاود ان ماسکت عنہ فهو عفو.

او ددی دعا قیاس کول پراذان دصلاته عید باندی غلط قیاس دی حکم چې ددی دعا متعلق عدم ذکر، او عدم دروایت او سکوت ثابت دی او داذان دنماز عید متعلق ذکر عدم

مقالات

٢٩

ثبت دى وهو مارواه ابو داودان رسول الله ﷺ صلی العید بلا اذان ولا اقامۃ وابا بکر وعمر رضی اللہ عنہم (ص ۱۲۹) عدم ذکر خخه ذکر عدم جو پول داد سلفیانو او ددوی دمتبعینو غلطه شیوه (عادت) ده.

که خوک دا اعتراض وکی چی د پیغمبر ﷺ او د بعضی صحابه وو رضی اللہ عنہم خخه دا دعا ثابتہ ده چی پیغمبر ﷺ فرمایي اذا صليت على الميت فا خلصوا له الدعاء (رواه ابو داؤد) او امام کاسانی فرمایي چی د حضرت عمر رضی اللہ عنہ خخه یووار جنازه وسوه نواراده یې د دوباره جنازی کولو وکړله نو پیغمبر ﷺ و فرمایل الصلاة على الجنازة لاتبعد ولكن ادع للميت واستغفرله (بدائع ج اص ۳۱۱) او دارنګه امام کاسانی د ابن عباس او د ابن عمر او د عبد الله بن سلام رضی اللہ عنہم خخه روایت کړیدی چی د دوی خخه به جنازه وسوه نو پر دعا باندی به یې اکتفا کوله. (بدائع ج اص ۳۱۱) نوجواب د دی اعتراض دادی چی حدیث دابو داؤد ټولو محدثینو او فقهاء و پر دعا قبل السلام باندی حمل کړیدی، او جواب د دی نورو روایاتو خخه دادی چی د چا خخه جنازه وسی او دعا کوي نودا محل دنزاع نه دی. محل دنزاع د جنازه کونکو دعا ده.

فائدہ: د ډیرو مفسرینو "او د ډیرو فقهاء و" د کلام خخه د دی دعامنځ معلومېږی او اکثر وخته د لیل ندی ذکر کړی او بعضو د لیل ذکر کړیدی لکه صاحب د بزازیه سو چی فرمایي: لا

مقالات

٣٠

يقوم بالدعا بعد صلاة الجنازة لانه دعا مرة لان اكثراها دعا (هامش هندیه ج ٤ ص ٨) يعني جنازه دعاده او چی ورپسی دعا وکی نوتکرار دلمانحه دجنازی به لازم سی او ددی عبارت دبازیبی دامرادنه دی چی دسلام خخه وروسته پله دعا وسی نو تکرار ددعا به لازم سی، که ددی عبارت خخه دغه مرادسی نوپه هرلمانحه پسی به دعا منع سی ئکه چی دسلام خخه مخکی یووار دعا مسنونه ده، اولکه صاحب دمرقاۃ ملاعلی قاری چی فرمایی: لانه یشبیه الزيادة فی صلاة الجنازه. او تکرار دنمای جنازه او زیادت پر نماز جنازه باندی هلتہ لازمیبی چی په صفونوکی ولاپوی او دعا وکی، او چی صفونه مات سی نوبیا داتوهمات نه لازمیبی او دی نکتی ته هغه فقهاوو اشاره کریده چی په لا يقوم بالدعا سره طویل تعبیر کوی او په لا یدعوا سره مختصر تعبیرنه کوی او دغه حکمت دی په منع دستتو کولوکی وروسته تر فرائضو متصل په دغه مکان دفرضو کی.

څوک چی ددی دعا دکراهیت د ثابتولو د پاره دا دلیل وایی چی دادعا پیغمبر ﷺ او سلفو صالحینونه ده کړی نودا حنفی دلیل نه دی بلکه سلفی دلیل دی او دا دلیل په درو وجهو غلط دی: اول: دا افتراء ده پر پیغمبر ﷺ او پر سلفو باندی. ددوی خخه ددی دعا متعلق هیڅ روایت موجودنه دی او د عدم د ذکر او د ذکر د عدم په مابینځ کی فرق نه کول

مقالات

٣١

غباوت یاغوایت دی. دوهم: داچى دعدم دفعل خخه عدم دجوازنه ثابتیبی ځکه چې حدیث صرف فعل ته نه ويل کېږي بلکه قول فعل او تقریر درو واپو ته ويل کېږي. او فقهاء او مشائخ چې د اتعییر وکۍ، نو په دی کې اختصار وي، مراد بې داوی چې نه بې کړیدی او نه بې ویلی دی او نه بې اقرار و رکړي (فليراجع الى التعليق الممجد على هامش موطأ الإمام محمد ص ١٤٤) دویم: داچى دادلیل منقوض دی جمعاً منعاً، پیغمبر ﷺ په اردو او په پښتو کې ترجمه د قرآن نه ده کړي او اذا ان بې په نزد د محققینو نه دی ویلی او پرتوګ بې بنا پر صحیح روایاتو ندی اغوستی او دارنګه رفع الیدين بې په وخت درکوع وغیره کې کړیده او په لمانحه کې بې خبری کړیدی. فافهم.

اوکه خوک اعتراض وکۍ چې د عبادت د پاره د خپل طرفه وخت مقرر کول مکروه دی لکه چې صاحب د بحر په ضمن دیوه تعليل کې فرمایي: ولان ذکر اللہ اذا قصد به التخصیص بوقت دون وقت او بشيء دون شيء لم يكن مشروعًا حيث لم يرد الشرع به لانه خلاف المشروع (ج ٢ ص ١٥٩) نوجواب بې دادی چې شرع او وحی ددی دعا متعلق ساكته ده نودا دعا به بناء پر حدیث دابوداود وما سكت عنه فهو عفو، عفوه او مباح وی نه مشروع. يعني فرض واجب، مستحب به نه وی او مکروه به هغه وخت ګرئي چې په طور د لواحقو او د مکملاتو د لمانحه د جنازی

مقالات

٣٢

وکړل سی، کنې نومکروه به نوی لکه صاحب د بحر دې ته اشاره کړیده، حیث قال فی البحر: (ج ۲ ص ۱۵۹)، ولا يکبر فی طریق المصلی عندابی حنیفۃ ای حکما للعید ولكن لو کبر لانه ذکر الله تعالیٰ یجوز ویستحب انتہی.

٥ پنځمه مقاله:

په دی مقاله کی حیله د اسقاط ذکر کیږي. چې د کم مسلمان عاقل بالغ خخه لموڅونه اوروژی عمداً یا بلا عمد قضاسی نوپرده باندی قضا فرض ده او د قضا نه کولو په صورت کی دی ګناهگار دی او چې خه وخت د زندگی خخه ما یو سه سی نوپرده باندی داوصیت کول ضروری دی چې د ده د ترکی. د اموال منقوله او د غیر منقوله د دریمی حصی خخه د هر لمو نئ اود هری روزی په مقابله کی تخمیناً دوه دوه کیلو غنم یاددي قیمت مساکینوته ورکول سی او که دا وصیت بې ونه کی نودی ګناهگار مرسو او که د دی سپری مال نه وو او یا دا دریمی حصه بې د فراغت د ذمی د پاره ناکافی وه او یا د فسق او د جهل دوجی وصیت بې ونه کی نووارث وغیره دده د طرفه باقاعده حیله د اسقاط کولی سی. (ماخوذ از رد المحتار ص ۴۹۲ ج ۱).

حیله هغه مباح کار یا ګفتار ته ویل کېږي چې په هغه سره یوه مقصودته په پوشیده طریقی سره رسایی وسی، صاحب د مفردات فرمایی: الحيلة ما یتوصل به الی حالة مافی

مقالات

٣٣

خفیة (ص ۱۳۸) او ابن حجر فرمایی: هی مایتوصل به الى مقصود بطريق خفى. (فتح الباری ج ۱۲ ص ۲۷۴). او صاحب دالاشباء والنظائر فرمایی: هی تقلیب المنکر حتى یهتدی الى المقصود (ص ۴۱۷).

پوه سه چی دھیلی پیر اقسام دی، په دی رساله کی صرف دوه قسمه بی ذکر کیری، اول هغه حیله ده چی دتحليل دحرامو او دابطال دشريعت دپاره وی لکه چی اصحاب سبت دتحليل دبنکار دپاره کری وه (قرآن) او بعضی یهودو دتحليل دوازگی دپاره کری وه (بخاری شریف) او داحیله بلا شکه حرامه ده، دوهمه هغه حیله ده چی دحرامو خخه دخلاصیدو او دفراغت ذمی او داسقاط دواجب دپاره وی لکه چی حضرت ایوب ﷺ کری وه، قال الله تبارک وتعالی: وخذ بیدك ضغثا فاضرب به ولا تحنث. (سورة ص) اولکه پیغمبر ﷺ چی دیوه مریض غیر شادی شده دحد دزنا دجاري کولو دپاره کری وه، قالوا مارءینا باحد من الناس من الضر مثل الذى هو به لوحملنا اليك لتفسحت عظامه. ما هو الا جلد على عظم، فامر رسول الله ﷺ ان ياخذوا له مأة شمراخ فيضربوه بها ضربة واحدة (رواه ابو داؤد ص ۲۱۴) او دا حیله جائزده، نه مخصوص ده او نه منسوخ ده او دغه مروی دی دعطا او دشعبي خخه او دا مختاره کریده احنافو او شافعیه وو او حنابله وو. البتنه دمالکیه وو او دسلفیانو په نزد مشروع نه ده، فلیراجع الى

مقالات

٣٤

تفسير القرطبي (ج ١٥ ص ٢١٣ وشرح الاشباه للحموي ص ٤١٨ وفتح الباري ج ١٢ ص ٢٧٥).

داحيله داسقاط لکه چی باصلها ثابتنه ده دارنگه فقهاء کرامو^۷ ددي په مشروعیت باندی تصریح کړیده، فلیراجع الى (رد المحتار ج ١ ص ٢٨٧) والطحاوی (ص ٢٢٣) والشرح الكبير (ص ٤٩٧) وخلاصة الفتاوى (ج ١ ص ١٥٣) والبحر (ج ٢ ص ٩١) والاشباء والنظائر (ص ٤١٨) وغير ذالك.

البته ددي حيلی دمشروعیت دپاره خه شرائط دی چی دهغوي رعایت دیر ضروري دي: یوداچی دوصیت نه کولو په صورت کی به په وارثانوکی نابالغ اوغائب نه وي ددوی دمال خخه تبرع جائزنه ده دوهم داچی په قطار یادايره کی مساکین ناست وي. غنى ته په ورکولو سره فراغت دذمی نه رائي، دريم داچی مساکين په رشتيا مالک کوي دوشتو اوذباني تمليک خخه ئان ساتي، كماصرح به ابن عابدين في منه الجليل ص ٢٢ حيث قال: ويجب ان يدفعها حقيقة لا تحيلا ملاحظا ان الفقير اذا ابى عن الهبة الى الوصى كان له ذلك ولايجر على الهبة انتهی. نوکه داحيله په اشهر حج کی وسوه نو پردي تولو قبض کونکو باندی به پا قاعده حج فرض سی، بل چاته په بخشش سره به یې داحج دذمی خخه نه ساقطیږي.

او کله چی په حيله مروجه کی ددي شرائط خصوصاً دريم

مقالات

٣٥

شرط رعایت نه کیبوي لهذا په دی حيلى مروجي سره دمرى
دذمى فراغت نه راخي نوم يې حيله داسقاط ده او په حقیقت
کي حيله داستحصلال ده. پراهلي علم باندي ضروري ده چي
ياددي مفاسيدو اصلاح وکي او يا ددي حيلى انسداد وکي
چي عوام دغله فهمى او دخوش ظني خخه وسائل سى.

❶ شپړمه مقاله :

په دی مقاله کي مسئله دتوسل ذکر کيږي.
په دی مقاله کي لس ۱۰ فصله دی:

۱. په اول فصل کي معاني دتوسل او دوسيلي ذکر کيږي.
پوه سه چي توسل، تقرب ته ويل کيږي کما اشير اليه في
تفسير ابن جرير (ج ۲ ص ۱۴۶) او دوسيلي ډيری معناوي
دي. وسیله، قربت، سوال محبت ته ويل کيږي (ابن جرير ج
۲ ص ۱۴۶) او هغه شي ته ويل کيږي چي په هغه سره دالله
حَمْدُه ته نژديكت راخي چي کول دنيکو او پريښوول دبدو دي
او حاجت ته ويل کيږي (روح المعاني ج ۲ ص ۱۲۴) او
(کشاف ج ۱ ص ۴۱۴) او تقرب ته او دجنت یومنزل ته هم
ويل کيږي (تفسير مظہری).

(لطيفه) په لغت عربی کي اطلاق دوسيلي پرالاتو باندي
وارد دي، ليکن وسیله په حقیقت کي استعمال او تحریک
ددوي دي. په دی استعمال او تحریک سره مقصودته رسائي
کيږي.

مقالات

٣٢

۲. په دوهم فصل کي اقسام دتوسل ذكر كيږي.
پوه سه چې توسل دوه قسمه دی، شرکي اوشرعی، شرکي دا
دی چې يوشخص عبادت دغیر الله ددي دپاره کوي چې
داغير الله ددي شخص حاجات الله ﷺ ته نزدي کي په سورة
زمر کي دا ذکر سویدي. الله ﷺ فرمابي: مانعبدهم الا
ليقربونا الى الله زلفي. او توسل شرعی پر پنځه قسمه دی
اول توسل دی په ايمان سره کمافي قوله تعالى: ربنا امننا
فاغفر لنا ذنبنا (آل عمران). دوهم توسل دی په خپلو
اعمالو سره دپاره دقضا د حاجاتو، لکه هغه دری کسانو
اصحاب غارچي کړي وو (بخاري شريف) دريم توسل دی په
اعمال دغیر سره دقضا د حاجاتو دپاره کمافي قوله تعالى:
وكان أبوهما صالحَا (سورة الكهف) وكما في قوله تعالى:
وَالَّذِينَ آمَنُوا وَاتَّبَعُوهُمْ دُرِّيْتُهُمْ بِإِيمَانِ الْحَقْنَا بِهِمْ دُرِّيْتُهُمْ (سورة
الطور) اولکه چې په دی حدیث کي ذکر دی: من قراء القرآن
وعمل بما فيه البس والداه تاجا يوم القيمة (رواه احمد
وابوداؤد) اولکه چې په دی حدیث کي ذکر سویدي: من
قراء آية الكرسي حين يأخذ مضجعه آمنه الله على داره ودار
جاره ودويرات حوله (رواه البيهقي بسند ضعيف) او خلورم
توسل دی په دعا سره کماروي البخاري ان اعرابيا نادي
رسول الله ﷺ ان يدعو لسقى امته، وكما روى الترمذى وابن
ماجة. ان رجلا ضرير البصر اتى النبي ﷺ فقال ادع الله ان
يعافيني.

مقالات

٣٧

پنځم توسل دی په صالحینو سره. او دا پرڅلور قسمه دی:
اول توسل دی په اعمالو او په دعا د صالحینو سره. کما روی البخاری عن مصعب بن سعد^{مرفووعا}: هل تنصرون و ترزقون الا بضعفاء کم، وكما روی صاحب شرح السنۃ فی شرح السنۃ ان النبي ﷺ کان يستفتح بصعالیک المهاجرين.
دوهم توسل دی په شرکت صالحینو سره. کما فی قول الله تعالى: وما کان الله ليعذبهم وانت فيهم وما کان الله معذبهم وهم يستغفرون (سورة الانفال) وکما روی البخاری ومسلم: قال رسول الله صلى الله عليه وسلم: ياتی على الناس زمان فيغزو فئام من الناس فيقولون هل فيکم من صاحب رسول الله ﷺ، فيقولون نعم فيفتح لهم الى آخر الحديث وكما روی احمد يقول رسول الله ﷺ الابدال يكونون بالشام وهم اربعون رجلا. يسقی بهم الغيث وينتصر بهم على العداء ويصرف بهم العذاب. وفي کنز العمال عن الطبراني وغيره مرفووعا ان الله ليدفع بالمسلم الصالح عن مائة من اهل بيت جيرانه. **دریم** توسل دی په محبت کولو صالحینو سره. او دا قسم په حقیقت کی توسل دی په خپل عمل سره. او **خلورم** توسل دی په جاه او په مخ صالحینو سره او دا په حقیقت کی توسل دی په محبت کولو دالله ﷺ ددوی سره کما روی البخاری ان عمر بن الخطاب رضي الله عنه توسل بعباس رحمي الله عنه. وكما ذكر السدى ان اهل الكتاب يتتوسلون بالنبي ﷺ.

مقالات

٣٨

پوه سه چی توسل په ذات دصالحینو سره جائز دی او ددی خخه مراد ذات من حیث الذات نه وی، ئکه چی په ذات دصالحینو او دغیر صالحینو کی فرق نسته ددوی دواپو ذات انسان، او حیوان ناطق دی بلکه مراد ورخخه یو ددی خلورو اقسامو وی او کله په یو ماده کی ډیر اقسام موجود سی، یادا توسل وی په یو صفت دصفاتو دالله ﷺ سره لکه محبت کول دالله ﷺ سو ددوی سره.

۳. په دریم فصل کی آیاتونه دتوسل ذکر کیږي. الله ﷺ فرمایی: وَكَانُوا مِنْ قَبْلِ يَسْتَفْتَحُونَ عَلَى الَّذِينَ كَفَرُوا (سورة البقرة) ذکر السدی انهم کانوا إذا أشتدَّ الْحَرْبُ بَيْنَهُمْ وَبَيْنَ الْمُشْرِكِينَ أَخْرَجُوا التُّورَاةَ وَوَضَعُوا أَيْدِيهِمْ عَلَى مَوْضِعِ ذِكْرِ النَّبِيِّ صَلَّى اللَّهُ تَعَالَى عَلَيْهِ وَسَلَّمَ وَقَالُوا: اللَّهُمَّ إِنَا نَسْأَلُكَ بِحَقِّ نَبِيِّكَ الَّذِي وَعَدْتَنَا أَنْ تَبْعَثَنَا إِلَيْكَ فِي أَخْرِ الْزَّمَانِ أَنْ تَنْصُرَنَا الْيَوْمَ عَلَى عَدُوِّنَا فَيُنَصَّرُونَ (روح المعانی ج ۱ ص ۳۲۰) داتوسل دی په جاه او په محبت صالحینو سره او والله ﷺ فرمایی: وَمَا كَانَ اللَّهُ لِيَعْذِبَهُمْ وَأَنْتَ فِيهِمْ (سورة الانفال) داتوسل دی په شرکت صالحینو سره او والله ﷺ فرمایی: وَكَانَ أَبُوهُمَا صَالِحًا (سورة الكهف) داتوسل دی په نیکو اعمالو او په جاه صالحینو سره او الله ﷺ فرمایی: وَالَّذِينَ آمَنُوا وَأَتَيْتُهُمْ ذُرِّيَّتُهُمْ بِإِيمَانِ أَلْحَقْنَا بِهِمْ ذُرِّيَّتُهُمْ (سورة الطور) داتوسل دی په اعمالو او په قرابت

مقالات

٣٩

دصالحينو سره اوالله ﷺ فرمایی: وابتغوا اليه الوسيلة (سورة المائدة) داتوسل دی په خپلو اعمالو او طاعاتو سره. پوه سه چی لکه خنگه چی توسل په طاعاتو سره منافی نه دی، دتوسط دمعلم سره چی موربته تعلیم دطاعاتو وکی، دارنگه توسل په اخلاص او په احسان سره په طاعاتو کی منافی نه دی دتوسط دمرشد سره چی موربته تعلیم او ارشاد دطرق داحسان او دا خلاص وکی. نوکله چی عبادات او اخلاص په دوى کی وسیله ده. او تعلیم دمعلم او ارشاد دمرشد وسیله ده دحصول ددی عبادات او دا خلاص دپاره نو وسیله دوسیلی به ضرور وسیله وی.

۴. په خلورم فصل کی احادیث دتوسل ذکر کیږي.

پیغمبر ﷺ فرمایی چی هغه درو کسانو چی په غار کی بند سوی وه، توسل وکی په خپلو اعمالو سره (رواه البخاری) او فرمایی: هل تنترون وترزقون الا بضعفاء کم (رواه البخاری) او حضرت عمر رضی الله عنه و فرمایل: اللهم إنا كنا نتوسل إليك بنبيينا صلی الله عليه وسلم فتسقینا، وإننا نتوسل إليك بعم نبینا فاسقنا فيسقون. (رواه البخاری) دا توسل دی په شرکت دصالحينو سره او په دعا او په جاه دصالحينو سره.

(سؤال) په ظاهره ددی حدیث خخه معلومېږي چی توسل په امواتو سره نه صحیح کیږي.

(جواب) توسل په امواتو سره جائز دی لکه په سوره کھف

مقالات

٤٠

کی راغلی دی چی الله ﷺ ددوو یتیمانو خزانه دنیک مړ پلار دوجی محفوظ ولرله اولکه په طبرانی صغیر اوکبیر اوبيهقی اونورو کی روایت دی، ان عثمان بن حنیف رضی اللہ عنہ قال لرجل کان له حاجة الى عثمان بن عفان رضی اللہ عنہ ان یاتو ضا ثم یاتی المسجد ویصلی رکعتین ثم یقول اللهم انی اسئلک واتوجه اليک بنبینا محمد صلی الله علیه وسلم نبی الرحمة یامحمد انی توجهت بك الى ربی. او دحدیث دحضرت عمر رضی اللہ عنہ خخه درې جوابه دی. اول: داچی په استسقاء کی شرکت دصالحینو مطلوب وی او دا قسم توسل په ژوندو سره کیږي، دامواتو شرکت زموږ دقدرت او دعلم خخه خارج دی، او دارنګه په استسقاء کی توسل په دعا سره مطلوب وی او دعا کول په امواتو زموږ دقدرت او دعلم خخه خارج دی. دوهم: جواب دادی چی په دی حدیث کی توسل په امواتو سره موجود دی. حضرت عمر رضی اللہ عنہ وفرمایل: بعم نبینا، نودا په حقیقت کی توسل دی په جاه او په وجہ دپیغمبر ﷺ سره، دویم: جواب دادی چی مقصود دحضرت عمر رضی اللہ عنہ تعلیم ددرو خبری وو چی توسل په مفضول سره جائز دی سره د وجوده دفضل، نودا تواضع سوله واشار اليه العینی والعسقلانی فی شرح البخاری فلیراجع الى كتاب الاستسقاء.

فائدة: په دی حدیث دبخاری شریف کی او په حدیث دضریر البصر کی چی پیغمبر ﷺ ورته دا دعا وبنووله: اللهم انی

مقالات

٤١

اسالك واتوجه اليك بنبيك نبی الرحمة (رواه الترمذی وابن ماجة والبخاری فی تاریخه) واضح رد دی پر منکرینو دتوسل باندی.

۵. په پنځم فصل کی آثار دسلف صالحین ذکر کیږي په حق دتوسل کی.

حضرت عمر رضی الله عنہ توسل وکی په حضرت عباس رضی الله عنہ سره په استسقاء کی (رواه البخاری وغيره) او توسل وکی حضرت معاویه رضی الله عنہ په یزید بن الاسود رضی الله عنہ سره په استسقاء کی (رواه ابن سعد فی طبقاته ج ۲ ص ۴۴۴) قال الحافظ ابن کثیر فی البداية والنهاية (ج ۸ ص ۳۲۴) وهو مختلف فی صحبتہ. وکان اهل الشام یستسقون به وقد استسقی به معاویة والضحاک بن قیس، کان یمشی فی ضوء ابهامه فی اللیلة المظلمة ذاتها الی صلاة العشاء بالجامع بدمشق واتیا الی قریته. توفی سنة احدی وسبعين ۷۱ هـ او عثمان بن حنیف رضی الله عنہ یوه حاجت مند سری ته وویل چی توسل وکه په پیغمبر ﷺ سره، رواه الطبرانی فی الصغیر والکبیر او بلال بن حارث مزنی رضی الله عنہ توسل بالدعا وکی چی قبر دی پیغمبر ﷺ ته راغی اووی ویل: استسقی امتك (رواه البیهقی فی دلائل النبوة، والبخاری فی تاریخه وابن ابی شیبۃ فی مصنفه وذکر الزرقانی ج ۸ ص ۷۷ وابن عبد البر فی الاستیعاب ج ۲ ص ۴۲۴ والحافظ ابن حجر فی الفتح ج ۲ ص ۴۱۲)، او

مقالات

٤٢

عائشه صديقه رضي الله عنها اهل مدینه ته دقحط دليري کيدو
 دپاره دا تدبیر ور ونسوی چى دپیغمبر ﷺ پر قبر سرپيره
 په چت کي مېوکى. داعمل توسل سوپه متعلقات دپیغمبر
 ﷺ سره (رواہ الدارمی فی مسندہ ج ۱ ص ۲۳) او خالد بن
 ولید رضي الله عنه به په غزوا توکى توسل عملی کوي په
 ورینستانو مبارکو دناصيه دپیغمبر ﷺ سره چى په توپى
 کى بى اينسى وه. (ذکر فی البداية والنهاية ج ۷ ص ۱۱۳)
 او سعد بن ابى وقاص او خالد بن ولید رضي الله عنه توسل وکى
 په پیغمبر ﷺ سره، کما فی ازالۃ الخفاء (ج ۲ ص ۱۶۸) ان
 عمر بعث جندا الی مدائن کسری وامر علیهم سعد بن ابى
 وقاص وجعل قائد الجيش خالد بن الولید، فلما بلغوا شط
 الدجلة ولم يجدوا سفينه، تقدم سعد و خالد فقالا يا بحر
 انك تجري بامر الله فبحرمة محمد ﷺ وبعدل عمر رضي الله عنه
 الا خليتنا والعبور، فعبر الجيش بخيله و جماله و رجاله الى
 مدائن ولم تبتل حوافرها.

۲. په شپومن فصل کي کلام دائمه اربعه وو ذكر كېرى په حق
 دتوسل کي:

امام عبد الوهاب شعرانی او نور دامام ابو حنيفه رحمه الله تعالى
 خخه روایت کړی دی چې: اذا صح الحديث فهو مذهبى. او
 په جواز دتوسل کي احاديث صحیحه غير منسوخه ثابت
 دی لکه چې په فصل خلورم کي ذکر سوه.

او امام مالک رحمه الله تعالى وویل منصور باچا ته: لم تصرفُ

مقالات

٤٣

وجهك عن النبي صلى الله عليه وسلم وهو وسيلتك ووسيلة ابيك آدم عَلَيْهِ الْكَلَامُ إِلَى الله تعالى. بل استقبله واستشفع به فيشفع الله فيك (نقله الخفاجي في شرح الشفاء ج ٣ ص ٣٩٨ وهكذا في المواهب اللدنية ووفاء الوفاء).

او امام شافعی حَمَّادُ اللَّهِ عَلَيْهِ سره، كما روى الخطيب البغدادي في تاريخه ج ١ ص ١٢٣ بسند صالح ان الامام الشافعی يجيئ الى ضريح الامام ابی حنیفة يزوره فيسلم عليه ثم يتوسل الى الله تعالى في قضاة حاجاته.

او امام احمد بن حنبل حَمَّادُ اللَّهِ عَلَيْهِ سره، قال ابن مفلح في الفروع ج ١ ص ٥٩٥ : يجوز التوسل بصالح، وقيل يستحب، قال احمد في منسكه الذي كتبه للمرزوقي انه يتوسل بالنبي صلی الله علیہ وسلم في دعاء وجزم به في المستوجب وغيره، وفي شواهد الحق ص ١٢٦ : انه توسل الامام احمد بن حنبل بالامام الشافعی حَمَّادُ اللَّهِ عَلَيْهِ حتى تعجب ابنه عبد الله بن احمد بن حنبل من ذلك، فقال الامام احمد له ان الشافعی كالشمس للناس.

٧. په اووم فصل کی کلام دمائخو ذکر کیری په حق دتوسل کی: ابن الهمام حَمَّادُ اللَّهِ عَلَيْهِ فرمایی: ویسائل الله حاجته متوسلاً الى الله بحضره نبیه ثم قال یسائل النبی

مقالات

٤٤

صلی اللہ علیہ وسلم الشفاعة فیقول یارسول اللہ اسالک الشفاعة، یارسول اللہ التوسل بک الی اللہ (فتح القدیر ج ۲ ص ۳۳۷). او امام ترمذی په جامع ترمذی کی دتوسل باب عقد کرپی دی، حیث قال باب ماجاء فی الاستفتاح بصلایک المسلمين، ثم اخرج حدیث فانما ترزقون وتنتصرون بضعفاء کم.

او امام غزالی حَمَدُ اللَّهِ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ فرمایی: یقول الزائر، اللهم قدنا نبیک مستشفیعین به الیک ذنوبنا و فی آخره و نسائلک بمنزلمه عندک و حقه عليك، (احیاء العلوم ج ۱ ص ۲۶۰). او قاضی شوکانی په تحفة الذاکرین (ص ۱۶۲) کی فرمایی: و فی الحديث حديث عثمان بن حنیف دلیل على جواز التوسل. او په تحفة الاحوذی شرح دترمذی (ج ۴ ص ۲۸۲) کی مسطور دی: قال الشوکانی فی رسالته الدرر النضید: ان التوسل به صلی اللہ علیہ وسلم یکون فی حیاته وبعد موته، و فی حضرته و غیبته. او حافظ ابن حجر حَمَدُ اللَّهِ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ فرمایی، په حدیث دتوسل دعمر بِحَمْدِ اللَّهِ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ کی په عباس صَلَّى اللَّهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ سره: یستفاد من قصة العباس استحباب الاستشفاع باهل الخير والصلاح واهل بیت النبوة (فتح الباری ج ۲ ص ۴۹۷)، او دارنگه فرمایلی دی حافظ بدر الدین عینی "په عمدة القاری کی په باب داستسقاء کی، او علامہ آلوسی "بغدادی په روح المعانی ج ۲ ص ۱۲۸ کی فرمایی: انا لائزی بأساً فی التوسل الى

مقالات

٤٥

الله بجاه النبي صلى الله عليه وسلم عند الله حيا ميتا، ويراد من الجاه معنى يرجع الى صفة من صفاته تعالى، مثل ان يراد به المحبة التامة المستدعاية عدم رده وقبول شفاعته، وقال العلامة بعد اسطر، بل لا رأي باساً ايضا بالاقسام على الله تعالى بجاهه صلى الله عليه وسلم بهذا المعنى، ثم قال العلامة بعد اسطر: ان التوسل بجاه غير النبي صلى الله عليه وسلم لا بأس به ايضا، ان كان المتosل بجاهه مما علم ان له جاحاً عند الله كالمقطوع بصلاحه وولايته (مثل عمران) واما من لاقطع في حقه بذلك فلا يتосل بجاهه (مثل الشيخ عبد القادر الجيلى) لما فيه من الحكم الضمني على الله تعالى بما لم يعلم تحققه منه عز شانه انتهى ما في روح المعانى. خلاصه دللام دعلامه آلوسى داده چى توسل په پیغمبر اوپه هغه اولیا و سره چى ولايت دهغوي قطعی وي، په وحى سره ثابت وي جائز دی او توسل په هغه اولیا و سره چى ولايت دهغوي قطعی نه وي، په وحى سره ثابت نه وي جائزنه دی ليکن زموري داکابرو دعلامه آلوسى سره په دې کى اتفاق نسته، حکه چى يوسپى په ظاهرکى مؤمن او مسلمان وي نودهغه سره نکاح جائزه ده، په هغه پسى اقتداء جائز ده. جنازه ورباندى جائز ده حالانکه دده ايمان او ولايت جزئى نه دى، په وحى سره ثابت نه دى نوچى يوسپى په ظاهر کى مؤمن وي، صالح وي، نو توسل به ورسه هم جائز وي حکه چى

مقالات

٤٢

بې له وحى خخە، نه دچاپە ايمان باندى جزم كىدى سى او نه دچاپە صلاح او ولایت باندى جزم كىدى سى.
 اوپە تاليفات دشاھ ولی اللہ او دشاھ عبد العزیز محمد اللہ علیہ السلام
 کى پە كثرت سره توسل موجود دى، او شاه محمد اسحق پە ماة مسائل کى فرمائى: يجوز دعا، الاستفتاح بحرمة الشهرين الحرام والمشعر الحرام وقبر نبیك صلوات اللہ علیہ و آله و سلم او شاه اسماعيل رحمه الله پە تقوية الایمان کى فرمائى: يجوز ان يقول اللهم انى اسالك بوسيلة فلان من الاولياء، او تصريح كريده قطب الزمان حضرت مولانا رشيد احمد گنگوھى او حکیم الامت حضرت مولانا محمد اشرف على تھانوی، او شیخ الاسلام حضرت مولانا حسین احمد مدنی، او شارح دابوداؤد حضرت مولانا خلیل احمد انصاری مهاجر مدنی، او شیخ الحديث والتفسیر مولانا حسین على مجددی، او امین الله فی الارض شیخ الحديث حضرت مولانا نصیر الدین الغرغشتی محمد اللہ علیہ السلام پە خپلو مكتوباتو او ملفوظاتو او تصنیفاتو کى پە جواز دتوسل باندى، او زما والد صاحب جامع المعقول والمنقول حضرت مولانا حبیب الله زروبوي بە فرمایل چى دا طائفە نجديه پە خپله دبركت او دجاھ خخە خالى ده نو دبل چا دپاره بە يې هم نه منى، او مرشدنا امام العلماء والصلحاء حضرت مولانا محمد عبد المالک صدیقی رحمه الله تعالى بە سلسە مبارڪە لوستله اوپە هغە کى توسل موجود دى او حضرت العلامه

مقالات

٤٧

شیخ الحدیث مولانا عبد الحق رحمه الله تعالیٰ به ذیر وخت په دعا کی توسل کوی.
۸. په اتم فصل کی دتوسل خخه دانکار کوونکو دلائل ذکر کیری:

منکرین دتوسل کله تمسک کوی په قول دالله تعالیٰ سره: مانعبدهم الا لیقربونا الی الله زلقی (سورۃ الزمر) او کله تمسک کوی په قول دیغمبر ﷺ سره: انه لا يستغاث بي انما يستغاث بالله تعالیٰ (طبرانی فی المعجم الكبير) او کله تمسک کوی په اثر دحضرت عمر رضی اللہ عنہ سره چی توسل بی ونه کی په دیغمبر ﷺ سره (بخاری شریف) او کله تمسک کوی په قول دفقهاوو سره: گرہ قوله بحق رسک وابنیاءک او بحق الیت لانه لاحق للخلق علی الخالق (الدر المختار، کتاب الخطر والاباحة، فصل البيع) او کله اعتضاد حاصلوی په قول دعلامه آلوسی سره: واما اذا كان المطلوب منه ميتاً أو غائباً فلا يستrib عالم انه غير جائز. وقام الالوسی ايضاً: واما القسم علی الله باحد من خلقه مثل ان يقال اللهم انى اقسم عليك او اسالك بفلان الا ما قضيٌ حاجتي فعن ابن السلام جواز ذلك في النبي صلي الله عليه وسلم لانه سيد ولد آدم ولا يجوز ان يقسم على الله بغيره من الانبياء والملائكة والاولياء، لأنهم ليسوا في درجته، ويرشح کلام المجد ابن تیمیة بمنع التوسل بالذات، والقسم علی الله باحد من

مقالات

٤٨

خلقه مطلقاً، وقال التاج السبكي: ويحسن التوسل والاستغاثة بالنبي صلى الله عليه وسلم الى ربه ولم ينكر ذلك احد من السلف والخلف حتى جاء ابن تيمية فانكر ذلك، وقال العلامة الآلوسي ايضاً رداً على السبكي: وانت تعلم ان الادعية الماثورة عن اهل البيت الطاهرين وغيرهم من الانئمة ليس فيها التوسل بالذات المكرمة، صلى الله عليه وسلم (روح المعانى ج ٢ ص ١٢٥، ١٢٦).

فائدۃ: مسمی په ابن تیمیۃ سره دری اشخاص دی، اول ابو البرکات احمد تقی الدین دی، دی مشہور دی په ابن تیمیۃ سره، نسب یی دادی احمد بن عبد الحلیم بن عبد السلام مجد الدین بن عبد الله بن ابی القاسم بن محمد بن خضر بن علی بن عبد الله بن تیمیۃ. دا ابن تیمیۃ وفات سوی دی په سنہ اوہ سوہ اته ویشت (٧٢٨) هجری کی. دوھم عبد السلام مجد الدین دی چی مؤلف دمنتقی دی، دا جد (نیکه) دی مشہور ابن تیمیۃ وفات سوی دی په سنہ شپڑ سوہ دوہ پنھوس (٧٥٢) هجری کی، او دریم محمد فخر الدین دی چی وروردی دعبد الله بن ابی قاسم، او اکا دی دعبد السلام مجد الدین، او وفات سوی دی په سنہ شپڑ سوہ دوہ ویشت (٢٢٢) هجری کی. (البداية والنهاية ج ١٤ ص ١٣٥، وج ١٣ ص ١٨٥، و ص ١٠٩).

۹. په نهم فصل کی دمنکرینو دلالتو جوابونه ذکر کیبری: جواب دآیت دسورة زمر خخه دادی چی په دی آیت کی

مقالات

٤٩

تولسل شرکی ذکر سوی دی، عبادت دغیر الله شرك جلی دی. اوجواب دحدیث دطبرانی خخه دادی چی په سند دده کی ابن لهیعه راغلی دی اوپه تقریب التهذیب کی لیکل سوی دی چی کله چی دوه کتابونه وسوحیدل نوپرده باندی خلط راغی، پل جواب ورخخه دادی چی داحدیث معارض دی داقوی سره، ددی حديث دبخاری شریف سره: فبینماهم کذلک استغاثوا بادم ثم بموسى ثم بمحمد صلی الله علیه وسلم (ج ۱ ص ۱۹۹) باب من سال الناس تکثراً نوحمل کیپری به حديث دطبرانی پرباب دادب باندی لکه چی حديث دبخاری: ماانا حملتکم ولكن الله حملکم محمول دی پرباب دادب مع الله باندی، اویابه حديث دطبرانی حمل کیپری پر عزیمت باندی چی عزیمت دادی چی استغاثه وکړل سی په مسبب الاسباب سره. اوجواب دا ثر دحضرت عمر رضی اللہ عنہ په خلورم فصل کی تیرسو. اوجواب دعبارت ددر مختار دادی چی داقول چی: لاحق للخلق على الخالق، معارض دی ددی حديث دشیخینوسره: قال رسول الله صلی الله علیه وسلم یاما عاذ هل تدری ما حق الله علی عباده، وما حق العباد على الله، په دی حديث کی تصريح ده چی دمخلوق حق پر خالق باندی ستھ او دارنگه معارض دی دحدیث دطبرانی صغیر سره، رواه عن عمر بن الخطاب رضی اللہ عنہ مرفوعاً، وفيه فقال آدم علیہ السلام اسالك بحق محمد إلا غرت لی، او معارض دی دحدیث دابن ماجه سره، وفيه

مقالات

٥.

وبحق السائلين عليك. نولابدي سوه دجمع او د تطبيق
 خخه، هغه داده چي دحق دوي معناوى دي، یوه هغه واجب
 دي چي دفاعل خخه صادريري اضطراراً، بي له ارادى خخه
 او داسى واجب او حق پرالله ﷺ باندى ممتنع دي په نزد
 داهلى السنن والجماعات باندى خلافاً للمعتزلة او دوهم
 هغه واجب دي چي الله تعالى يبي پرخپل ذات التزام کپري
 وي تفضللاً، او داحق پرالله ﷺ باندى ثابت دي په
 نصوصوكى، او ياددر مختار عبارت محمول دي پرسد
 دباب دتوهم يعني توسل په لفظ دحق سره که خه هم چي
 جائزدى ليکن په کم مقام کي چي موهم داعتزال وي نو
 مکروه دي، لقوله ﴿عَيْنُ الْأَضْلَالِ وَالْكُفَّارِ﴾ اتقوا مواضع التهم،
 اخرجه البخارى فى تاريخه. اوجواب دعبارت دروح
 المعانى خخه دادى چي دعلامه آلوسى "صاحب دروح
 المعانى په نزد باندى توسل په انبیاء ﷺ سره او په
 هغه اولياوو سره چي ولايت دهغوى منصوصى وي جائز
 دي او تاسى ناجائز او شرك ورتنه واياست (فليراجع الى ج ٢
 ص ١٢٨) البتنه دصاحب دروح المعانى سره زمود مشائخ
 په دوو مسائلوکى موافقت نه کوي، یوداچى دصاحب
 دروح المعانى په نزد باندى توسل په هغه اولياوو سره چي
 ولايت دهغوى منصوصى نه وي ناجائز دي اوجواب ددي
 په اووم فصل کي ذكر سو، دوهم داچى دده په نزد طلب
 ددعا دغائب خخه او دمرى خخه ناجائزدى او زمود مشائخ

مقالات

۵۱

فرمایی چی طلب ددعا دغائیب خخه ناجائز دی او طلب ددعا دمری خخه دفنا دقبر خخه جائز دی په نزد دهجه چا چی په سماع الموثی باندی قائل وی او عبیث دی په نزد دهجه چاچی دسماع الموثی خخه منکروی. اوتوسل په غائیب او په میت دواپو سره جائز دی چی توسل په جاه او په عمل ددوی سره وی، حکه چی دار او مدار ددی توسل پر استحضار او پر تصور ددوی باندی دی او په دی کی خه بدی نسته، البته چی توسل په شرکت سره وی نو دا په حاضر اوژوندی سره کیبوی نه په غائیب او میت سره.

۱۰. په لسم فصل کی مسئله داقسام ذکر کول کیبوی:
 پوه سه چی اقسام په الله ﷺ دی ته ویل کیبوی چی لکه یوسپی و واپی چی زمادی قسم وی په الله ﷺ باندی چی نن به باران او روی او دی ته همت او عزیمت هم ویل کیبوی او دا جائز دی، کماروی احمد عن ابی هریرة رضی اللہ عنہ مرفوعاً: رُبِّ اشْعَثَ أَغْبَرَ مَدْفُوعَ بِالْأَبْوَابِ لَوْ أَقْسَمَ عَلَى اللَّهِ لَا بَرَهْ ای اقسام بالله علی الله، وروی البخاری والبزار معناه. او اقسام په غیر الله باندی ناجائز دی، كما روی الترمذی عن ابن عمر مرفوعاً من حلف بغير الله فقد كفر او اشرك، قلت: هو محمول على التغليظ، او اقسام په جاه دیغمبر ﷺ سره لکه چی وارد دی په دلائل الخيرات کی، ونقسم به عليك اذ هو اعظم من اقسم بحقه عليك، دسلف صالحینو خخه ماثور نه دی لیکن جائز دی حکه چی دا په حقیقت کی

مقالات

٥٢

تولسل دی په یوه صفت دصفاتو دالله تعالی سره لکه دالله تعالی محبت کامله کول سوه دپیغمبر ﷺ، او دا رایه دعلامه آلوسی ده (کما فی روح المعانی ج ٢ ص ١٢٨). پوه سه چی تولسل په ذوات فاضله سره جائزدی، البته دا په حقیقت او مآل کی تولسل دی په یوه صفت دصفاتو دالله تعالی سره.

۷ اوومه مقاله :

په دی مقاله کی مسئله دسماع الموثی ذکر کيږي. دسماع الموثی په اړوند په اهل علموکی اختلاف دی سلفاً خلفاً. حضرت ابو طلحه او حضرت عمر او حضرت ابن عمر رضی اللہ عنہم روایت دسماع الموثی کړی دی دپیغمبر ﷺ خخه، کما فی مغازی صحيح البخاری او دارنگه عبدالله بن مسعود او عبدالله بن سیدان رضی اللہ عنہم روایت دسماع الموثی کړی دی دپیغمبر ﷺ خخه (کما فی فتح الباری ج ٧ ص ٣٠٣ عن الطبرانی) او حضرت عائشہ رضی اللہ عنہا انکار کړیدی دسماع الموثی خخه او اثبات دعلم او ادراک یې کړیدی دموثی دپاره، کما فی مغازی صحيح البخاری او بعضی علماء فرمایي چی عائشہ صدیقه رضی اللہ عنہا رجوع کړیده دڅل قول خخه په دلیل د حدیث دامام احمد او د محمد بن اسحاق سره دعائشہ صدیقه رضی اللہ عنہا خخه چی په دی حدیث کی اثبات دسماع موجود دی په شان د حدیث

مقالات

۵۳

دابو طلحه رضي الله عنهما (کما فی الفتح ج ۷ ص ۳۰۴) او په دلیل دحدیث دمسنند دامام احمد سره دعائشہ صدیقه رضي الله عنهما خخه. قالت: لما دفن عمر معهم فوالله مادخلته الا وانا مشدوده على ثيابي حياء من عمر. په دی حدیث کی اثبات درؤیت دی دمیت دپاره، او سماع مثل درؤیت ده او په دلیل دحدیث دترمذی سره چی عائشہ صدیقه رضي الله عنهما مخاطبه وکړه دخپل ورور عبد الرحمن متوفی سره (باب زیارة القبور للنساء) نو که مری نه اوریدی نو مخاطبه به دده سره داسی وای لکه مخاطبه دمعدوم او د جماد سره.

او دارنگه ظاهر د کلام دقتماده خخه (احیا هم الله حتی اسمعهم قوله) کما فی مغازی صحیح البخاری دادی چی مری نه اوری، لیکن د تابعی رایه د اصحاب ابو رضي الله عنهما رایی ته نه رسیبی. او دامام ابو حنیفه رحمۃ اللہ علیہ خخه د سماع الموثی په باره کی روایت ثابت نه دی نه نفیا او نه اثباتاً او چاچی ویلی دی چی امام ابو حنیفه "سماع الموثی نه منی نودا تخریج دی د مسئلی د کتاب الایمان خخه، ان من حلف لا یکلمه اقتصر على الحیة فلو کلمه بعد موته لا یحنث لان المقصود منه الافهام والموت ینافیه لانه لا یسمع فلا یفهم. او چاچی ویلی دی چی امام ابو حنیفه "سماع الموثی نه منی نودا تخریج دی د کلام دامام ابو حنیفه "خخه چی: اذا صح الحديث فهو مذهبی. او مشائخ د مذهب

مقالات

٥٤

حنفی په دی مسئله کی مختلف دی، بعضی سماع الموثی منی او بعضی بی نه منی، لکه ابن الهمام په شرح دهدایه کی په ابتداء دكتاب الجنائز کی دی ته اشاره کریده. نوکه خوک سماع الموثی نه منی نود حنفیت خخه نه خارجیبری او ابو یعلی حنبلی عدم سماع ته ترجیح و رکریده (روح المعانی ج ٢١ ص ٥٥) او فرقه سلفیه په سماع الموثی باندی قائله ده. ابو البرکات ابن تیمیه او شمس ابن القیم په خپلو تصنیفاتو کی په دی تصريح کریده (فليراجع الى اقتضاء الصراط المستقيم ص ٣٢٢ وكتاب الروح ص ٤ والنونية ص ١٤٥ وغيرها) او دامام بخاری "او ابن جریر" او ابن کثیر "او امام سیوطی" په نزد سماع الموثی ثابته ده. او علامه آلوسی بغدادی "هم په سماع الموثی باندی قائل دی، فرمایی: والحق ان الموثی يسمعون في الجملة، اما بان يخلق الله تعالى في بعض اجزاء الميت قوةً يسمع بها مشى ماشاء الله تعالى، واما بان يكون ذلك السماع للروح بلا وساطة قوة في البدن انتهي" (روح المعانی ج ٢١ ص ٥٧) قلت: وفي الشق الثاني نظر وهو ان الروح بعد الموت في عليين او في سجين مثلاً وبعدهما من فناء القبر ومن سائر المواقع سواه فيلزم جواز المخاطبة بالاموات من كل موضع. اللهم الا ان يقال ان التكلم من قرب البدن شرط لسماع الروح، كما ان التكلم والسماع عند الهاتف شرط لسماع.

مقالات

٥٥

خوک چى سماع الموتى نه منى نوددوی سره صريح حدیث نسته، نه قوى اونه ضعيف. دوى تمسك کوي په دي قول دالله ﷺ سره : فانك لاتسمع الموتى (سورة النمل) اوپه دي قول دالله ﷺ سره : وما انت بسمع من في القبور (سورة الفاطر) چى په دوى کي نفي داسماع ده اونفي داسماع مستلزم ده دنفي دسامع دپاره. او بعضی منکرین تمسک کوي په قول دالله ﷺ سره په حق دحضرت عزیر ﷺ کي: قال كم ليشت قال ليشت يوماً او بعض يوم (سورة البقرة) چى حضرت عزیر ﷺ نه او زونه او ريدل اونه يې رنگانی ليدي کني نو ويلى به يې واى چى ھيره موده مو تيره کره او ممکنه ده چى دا منکرین قیاس وکی پربیده باندی چى بيده نه او رى لكه الله ﷺ فرمایي: فضربنا على اذا نهم في الكهف سنين عدداً (سورة الكهف) نومره په طریق اولى سره نه او رى.

او دا منکرین وايي چى په کمو احاديثو کي سماع الموتى ثابتە ده نو هغه ظنى دى او معارض دى دقرآن سره، نو په دوى کي به مناسب تاویل کول کېرى مثلاً چى دوى محمول دى پراول وخت دا پښو ولو په قبر کي پر خصوصيت دېيغىبر ﷺ باندی.

او مثبتین دسامع الموتى استدلال کوي په ۱. حدیث دبخاری شریف سره: انه يَسْمَعُ خَفْقَ نَعَالِهِمْ. دا حدیث واضح دليل دى پرسماع دمۇرده گانو ددىخا خخە. اوپه دي حدیث

مقالات

٥٢

کی نه احتمال دمعجزی سته او نه دکنایی سته. ۲. او دا رنگه مثبتین استدلال کوی په حدیث دبخاری شریف سره چې پیغمبر ﷺ په دریمه ورخ پر کناره دقليب بدر و دریدی او دحضرت عمر رضی الله عنه په جواب کې و فرمایل: والذی نفس محمدَ بِيَدِهِ مَا أَنْتَ بِاسْمِعِ لَمَا أَقُولُ مِنْهُمْ. دا حدیث واضح دلیل دی پرسماع دمردگانو ددنیا خخه او په دی حدیث کی دا تاویل چې سماع خاص ده په اول وقت دوضع پوری نه جاری کېږي.

او جواب دآیتونو خخه دادی چې قرآن ساكت دی دسماع او د عدم سماع دموثی خخه او صریح دی په نفی داسماع کی، لیکن دنفی داسماع خخه نفی دسماع نه لازمېږي، نه دملزوم خخه نفی دلازم لازمېږي، او نه دنفی دمطاوع خخه نفی دمطاوع لازمېږي، او کله چې دا آیتونه نازل سوی دی دپاره دسلی دپیغمبر ﷺ چې ستاپه تذکیر سره که کفار راهیابی نه حاصلوی نو غمجن کېړه مه، نوبنا پردې باندی مراد دموثی او د من فی القبور خخه ژوندی کافر دی چې مشابه دی دمردگانو سره، او په تشبيه کی لابدی وي دامرِ جامع خخه چې موجود به وي په مشبه او مشبه به دواړو کی، لیکن په مشبه به کې به او واضح یا اقوی وي، او په دی آیتونو کی امرِ جامع عدم سماع نسی کیدی دا په طرفینو کی موجود نه دی، نو امرِ جامع به عدم سماع نافعه او عدم دانتفاع پر مسموع وي په دلیل دآخر طرف دآیت

مقالات

۵۷

سره، ان تسمع الا من يؤمن بآياتنا وهم مسلمون. او په دي امر جامع کي نفي دمقيد راغلي ده او نفي دمقيد په عرف کي رائي په نفي دقيد سره، او په لغت کي رائي په درو طريقو سره: په نفي دقيد سره، په نفي داصل او د مطلق سره، په نفي د دوارو سره، لکه نفي د غلام زيد رائي په دي سره چي غلام دی ليکن دزيد نه دی بلکه دعمرو غلام دی، ياد زيد مملوك دی ليکن غلام نه دی بلکه آس دی، يانه غلام دی او نه دزيد دی بلکه دعمرو آس دی.

نو بناء پردي قاعده باندي قرآن محتمل دسماع او عدم سماع دوارو سو، مثبتین دسماع به وايسی چي نفي دمقيد راغلي ده په نفي دقيد سره چي په طرفينو کي سماع سته ليکن انتفاع منتفی ده او منكريں به وايسی چي نفي دمقيد چي سماع نافعه ده راغلي ده په طرفينو کي، ليکن په طرف دمشبه کي نفي دمقيد راغلي ده په نفي دقيد سره او په طرف دمشبه به کي نفي دمقيد راغلي ده په نفي داصل او د مطلق سره، او په دي قاعدي سره دا اعتراض ساقط سو چي عائشه صديقه او عمر اوابن مسعود او ابو طلحه رضي الله عنهما قول عرب دی نو اختلاف يې په فهم دقرآن کي خرنگه پيداسو، پر هر حال چي قرآن محتمل سو نواحدیث معارض دقرآن سره رسول او تاويل ته حاجت پاته نسو.

اوجواب دقصي دحضرت عزير عليه السلام خخه دادي چي دحضرت عزير عليه السلام په لاعلمي بسکاره کولو کي دوه

مقالات

٥٨

احتماله دی، یوداچی نه ده خه او ریدل او نه یی خه لیدل، او دا بعید دی انبیاء ﷺ په برزخ کی او په قبورو کی ژوندی دی. بل احتمال دادی چی دا لاعلمی نسکاره کول دوجی دنسیان خخه وه چی طاری سوی وو په انتقال سره دحالت موت خخه حالت دحیات ته، لکه ددې نظیر موجود دی په سورة المؤمنین کی، قالمل کم لبشم فی الارض عدد سنن ⚡ قالوا لبثنا يوْمًا او بعْض يوْمٍ او حمل پر نسیان باندی قریب دی. پرانبیاء ﷺ باندی خطآء او نسیان طاری کیږي.

(لطیفه) په قرآن مجید کی دحضرت عزیز ﷺ تر خارق العادة واقعي وروسته دحضرت ابراهیم خارق العادة واقعه ذکرده او په هغه کی نداء راغلی ده هفو خلورو مارغانو ته چی توتی توتی سوی دی. قال الله تعالى: ثم ادعهنْ ياتينك سعیاً. نو تعجب دی چی مرہ مارغان او ری او مر پیغمبر ﷺ نه او ری.

او یو جواب دقیاس کولو خخه دمیت پر نائم باندی دادی چی نائم او ری حکه چی آواز ورته وسی چی پورته سه نو پورته سی. بل جواب یی دادی چی کله سماع الموتی په حدیث سره ثابتہ سوه نو جواز دقیاس پاته نسو.

او هغه احناف چی استخراج یی کړی دی دجزئیه دكتاب الایمان خخه، نو جواب یی دادی چی په دغه جزئیه پسی بله جزئیه ذکرده چی یوسپی قسم وکی: ان ضربتك فعبدی

مقالات

٥٩

حر اوبيا وروسته ترمرگ يي ووهى نوداسپى نه حانت كىبى، اوفقهاوو ورتە دليل داوىلى دى: لان الضرب اسما لفعل مولىم ينصل بالبدن، وايلام لا يتحقق فى الميت. كما فى الهدایة نولكە خنگە چى ددى جزءىي خخە دا استخراج غلط دى چى امام ابوحنيفه حَنَفَ اللَّهُ عَلَيْهِ عذاب دقبر نه منى، نودارنگە داولى جزءىي خخە دا استخراج غلط دى چى مېرى نه اورى، بلکە ويل كىبى بە چى دار او مدار دايمانو پر عُرف باندى دى، اوپە عُرف كى مېرى قابل دايلام نه دى نودا سپى بە نه حانت كىبى. اوپە شرع كى قابل دايلام دى، الله اللَّهُ پە دە كى يوه نوعه دحيات ايپدى چى پە هغى سره ادرالك دعذاب كوى او دارنگە پە عُرف كى مېرى قابل دفهم او داجابت نه دى، نودا سپى بە نه حانت كىبى اوپە شرع كى قابل دفهم او داجابت دى، الله اللَّهُ پە دە كى يوه نوعه دحيات ايپدى چى پە هغى سره فهم دكلام دملائىكى او دزائرىنۇ او نورۇ كوى او اجابت كوى جواب وركوى.

فائدە: سماع الموثى پە اول وقت دوضع پورى خاص نه دە پە دليل دحدىث مرفوع دابن عباس أَبْنَى اللَّهُ عَلَيْهِمَا سره : مامن احد يمر بقبر أخيه لمسلم كان يعرفه في الدنيا فيسلم عليه الا رد الله عليه روحه حتى يرد عليه السلام. ذكر ابن عبد البر وصححه كما في اقتضاء الصراط المستقيم لابن تيمية. وما قال الحافظ ابن رجب الحنبلي انه ضعيف بل

مقالات

٢٠

منکر، فلا يقاوم قول الاکثرين. او په دليل دحدیث مرفوع دابن عمر و رضي الله عنهما سره، اخرجه الطبراني فى الاوسط وفيه لا يسلم عليه احد الا ردوا عليه الى يوم القيمة. او په دليل دحدیث مرفوع دابى هريرة رضي الله عنه سره، اخرجه الحاکم وصححه البیهقی، وفيه لا يسلم احد الا ردوا عليه الى يوم القيمة، کما في شرح الصدور للسيوطی فى باب زيارة القبور ص ٨٤ او ٨٥. او په دليل ددي سره چي که خه هم روح بدن ته په اول وقت دوضع کي اعاده کولي سى ليکن په احاديثو سره دوضع خخه قبل هم دامواتو کلام وغيره ثابت دي، كما اخرج الشیخان عن ابی سعید الخدری رضي الله عنه قال قال رسول الله صلی الله علیه وسلم اذا وضع الجنازة واحتملها الرجال على اعناقهم فان كانت صالحةً قالت قد مونی، وان كانت غير صالحةً قالت يا ولها این تذهبون بها يسمع صوتها كل شيء الا الانسان، فلو سمعه الانسان لصعق، نوددي خخه معلومه سوه چي په امواتو کي یوه نوعه دحيات ابتداءً موجوده ده، داعادي دروح په وقت پوري خاص نه دي.

۱۰ آئمه مقاله :

په دې مقاله کي مسئله دا جرت پر ختم دقرآن باندی ذکر کيږي.
پوه سه چي پر دم (رقیه) باندی اختر اخیستل جائز دي. په

مقالات

٢١

دلیل دحدیث دابوسعید خدری بِسْمِ اللّٰهِ الرَّحْمٰنِ الرَّحِيْمِ سره، چى يو حربى كافر چى لرم چىچلى وو، په سوره فاتحه سره يى دم کى اوکم اجرت چى يى ورسره مخکى مقرر كړى وو هغه يى ورڅه واخيستي، اوپېغمبر صلَّى اللّٰهُ عَلٰيْهِ وَسَلَّمَ چى خبرسو نودده تحسین يى وکى، اووې فرمایل: قد اصبتم. اودا اجرت يى حلال طیب و گرزوى اووې فرمایل: اقسموا لى واضربوا لى معکم سهمماً، رواه البخارى ج ١ ص ٣٠٤. اوپه بل روایت دبخاری شریف (ج ٢ ص ٨٥٤) کى دا الفاظ وارد دى: انْ احْقَّ مَا اخْذَتُمْ عَلَيْهِ اجْرًا كتاب الله. اوددې روایت څخه داهم معلومه سوه چى حلالوالى ددي مال ددي وجى راغلى دى چى دا اجرت دى، نه ددي وجى چى داما دحربي دى، اوامام طحاوی په كتاب الاجارات کى فرمایي: و كذلك نقول نحن ايضاً لباس بالاستيجار على الرفقى والعلاجات كلها وان كنا نعلم ان المستاجر على ذلك قد يدخل فى ما يرقى به بعض القرآن (شرح معانى الآثار ج ٢ ص ٢٢٣). اوعلامه بدر الدين عيني په عمدة القاري کى په شرح دحدیث دابوسعید خدری بِسْمِ اللّٰهِ الرَّحْمٰنِ الرَّحِيْمِ کى په حواله دقرطبى سره فرمایي: چى داجواز مذهب دامام ابوحنیفه حَنَفَةِ اللّٰهِ عَلٰيْهِ هُمْ دى (عيني ج ١٢ ص ٩٥).

پوه سه چى لکه څنګه چى قرآن ددم اورقيه په اراده باندی ويبل اواجرت ورباندی اخيستل جائزدي، ځکه چى په دې کى ثواب مقصودنه وي بلکه يو دنيوي مقصد حاصليدل

مقالات

٢٢

مقصود وي نودغه ڏول په دعوه کي دکاميابي دپاره او
دکور دمبارک کيدو دپاره او دنورو جائزه مقاصدو دپاره
ختم کول او په هفه باندي اجرت اخيستل به هم جائزه وي،
په دي کي ثواب مقصودنه وي بلکه يو دنيوي مقصد
حاصليدل مقصود وي.

پوه سه چي دايصالِ ثواب دپاره ختم کول جائزه دی او دي
ختم کوونکي ته په طور داکرام او په طور دتصدق مال
ورکول هم جائز دی. ليکن پردي ختم باندي اجرت اخيستل
مختلف فيه دي، بعضی فقهاء فرمائي: چي جواب اصح
دي کمافي الهدایة ج ٤ ص ٤٦١، و اختلفوا في الاستیجار
على القبر مدة معلومة قال بعضهم لا يجوز وقال بعضهم
يجوز وهو المختار كذا في السراج الوهاج، وكمافي وقف
البحرج ٥ ص ٢٢٨: فان المفتى به جواز الاخذ على
القراءة، وكما في رد المختار في الاجارة الفاسدة عن
الجوهرة و اختلفوا في الاستیجار على قراءة القرآن مدة
معلومة قال بعضهم لا يجوز، وقال بعضهم يجوز وهو
المختار انتهي. او بعضی فقهاء په عدم دجواز قاله دی
کمافي حاشية البحرج ٥ ص ٢٢٨: عن الرملی، اقول
المفتى به جواز الاخذ استحساناً على تعليم القرآن لا على
القراءة المجردة كما صرخ به في التخارخانية وفي رد
المختار ج ٢ ص ٥٢، قال العینی في شرح الهدایة، ويمنع

مقالات

٤٣

القارى للدنيا والأخذ والمعطى آثمان. اوکله چى دقاري دپاره ثواب نسته نوچاته به خه ايصال ثواب وکى. نوکله چى ددى اجرت په اپوند په حل اوپه حرمت کي اختلاف دی نوحرمت ته به ترجيح ورکول کيږي، که خه هم چى تطبيق يې هم کيدي سى چى ددى اجاري تقىيد راسى په یوه مکان پورى نواجرت اخىستل جائز دى، اوکه تقىيدېي نه وي راغلى نو ناجائز دى.

پوه سه چى په رمضان کي حافظ په تراويحو کي ختم دقران وکى اوده ته خه مال ورکول کيږي نو ددى ورکول او اخىستل جائز دى، ئىكه چى دا مال حافظ ته په طور دا كرام ورکول کيږي، دا اكرام معروفه دى نه اجرت معروفه، لکه په حدیث دانس بِسْمِ اللّٰهِ الرَّحْمٰنِ الرَّحِيمِ کي: ان رجلًا من كلاب سال النبي صلی الله علیه وسلم عن عسب الفحل، فنهاه فقال يا رسول الله انا نُطُرق الفحل فنكرم، فرخص له في الكرامة (رواه الترمذى) دې تفرقى ته اشاره سوپدە. اوکه دامال اجرت سى نواکشہ اکابر فرمایي: چى دا اجرت دى پر تلاوت باندی او نا جائز دى او بعضى اکابر فرمایي: چى اجرت هم جائز دى، دا اجرت دى پر امامت مسنونه باندی، نه پرمجرد امامت باندی او نه پر مجرد تلاوت او ختم باندی، که دا حافظ په رمضان کي په مسجد ددى محله کي خارج دلمانچه خخه ختم وکى نومستحق ددى اجرت نسى شمېرل کيدي. دا حافظ هلتە مستحق دا جرت

مقالات

٢٤

شمېرل کيدى سى چى دامسنوون لمونخ په مسنونى طریقى سره ادا كىرى لكه چى دجۇمعى دورئى پر امام داقيىد اپسۇول كىرى چى دسھار په لمانئە كى به سورە آلم تنزيل او سورە دھر وايى او دجۇمعى په لمانئە كى به سورە اعلى او سورە غاشىيە وايى.

① نهمە مقالە :

په دې مقالە کى داھلى مىت دطرف داطعام مسئله ذكر كىرى.

١. داھلى مىت دطرفه تصدق على المساكين هروخت جائز دى چى په وارثانو كى نابالغ او غائىب نه وى كما فى الهندية ج ٥ ص ٣٤٤: وان اتخاذ طعاماً للفقراء كان حسناً اذا كانت الورثة بالغين. فان كان فى الورثة صغير لم يتخذوا ذلك من التركة، كذا فى التخارخانية. ٢. او داھلى مىت دطرفه پابندى درسم او رواج هروخت ناجائز ده كما فى البازية على هامش الهندية ج ٤ ص ٨١، ويذكره اتخاذ الطعام فى اليوم الاول والثالث وبعد الاسبوع والاعياد، وفي جنائز رد المحترار عن المعراج قالم هذه الافعال كلها للسمعة والرياء فيتحرز عنهما لأنهم لا يريدون بها وجه الله تعالى. ٣. او داھلى مىت دطرفه ضيافت او دعوت تردو ورخو پورى منع دى يعنى دا كار منع دى. خورپل يې منع دى، كما فى الهندية ج ٥ ص ٣٤٤: ولا يباح اتخاذ

مقالات

٢٥

الضيافة ثلاثة أيام المصيبة، وإذا اتّخذ لباس بالاكل منه
كذا في خزانة المفتين. البته خواص به دخولو خخه ئان
ساتي، كه خواص دخولو خخه منع نسي نو عوام به
دپخولو خخه منع نسي. ٤. او داھل میت د طرفه طعام
د حاجت او د ضرورت جائزدي مثلاً چي داھل میت تعلق
دارنه وي، يابي مرؤته وي، او د طعام د خريد او فروخت خه
انتظام نه وي او د غه محمـل دـى داـشـر دـاـبـوـذـر ﷺ چـيـ دـهـ
وصـيـتـ وـكـيـ چـيـ زـماـ مـيلـمـنـوـتـهـ بـهـ پـسـهـ ذـبـحـ کـوـيـ (ـكـماـ فـيـ
الـبـداـيـةـ وـالـنـهاـيـةـ جـ ٧ـ صـ ١٢٥ـ).

بعضى فقهاء فرمایي چي داھل میت د طرفه دعوت او
ضيافت جائزدي په دليل حديث دا بودا ود شريف سره:
فلما رجع صلى الله عليه وسلم استقبله داعي امرءته فجاء
فجيئ بالطعام فوضع يده الى آخر الحديث چي پيغمبر ﷺ
داھل میت د طرفه دعوت قبول کي، او اراده دخولو يي
وکره. ليكن چي معلومه سوه چي داشاه بي له اجازي
دمالكه ذبح سوي دى نو خوراك يي ورخخه ونه کي (رواه
ابوداؤد في باب الشبهات من كتاب البيوع) ليكن نورو
فقها و ددي سره موافقت نه دى کپري چكه چي په حديث
کي دوي نسخي دى يوه نسخه (داعي امرءة) ده بي له
اضافته، او دانسخه صحيح ده او په دي نسخه باندي
استدلال ددي بعضى فقها و نه صحيح کيربي، او بله نسخه
(داعي امرءته) ده، په اضافت سره (داعي دبنخى دمرى) نو

مقالات

٢٢

بیا استدلال دده صحیح سو، لیکن دا حدیث معارض دی دحدیث دابن ماجه او د مسند دامام احمد سره چی روایت یې کړی دی د جریر رضی اللہ عنہ خخه، کنا نعد الاجتماع الى اهل المیت وضعهم الطعام من النیاحة. او دا حدیث قول دی او محرم دی، او تشریع عام ده، نوراچ بې ګرځی پر حدیث دابوداؤد باندی چی فعل دی او مبیح دی او جزئی واقعه ده، او یا حدیث دابوداؤد په حمل کېږي پر طعام د حاجت باندی، او دارنګه حدیث دعائشہ صدیقه رضی اللہ عنہا : انها كانت اذا مات المیت من اهلها فاجتمع لذلک النساء ثم تفرقن الا اهلها و خاصتها ، امرت ببرمة من تلبینة فطبخت ثم صنع ثرید فصبت التلبینة عليها قالت كلن منها فاني سمعت رسول الله صلی الله علیه وسلم يقول: التلبينة مجّمة لفواض المريض تذهب ببعض الحزن (رواہ البخاری ج ۲ ص ۸۱۵) محمول دی پر طعام د حاجت باندی چی دکور خلگ یې و خوری، او د طبیعت خخه بې دروندوالي کم سی.

• لسمه مقاله :

په دې مقاله د بخاری شریف د آخری باب تشریح کول کېږي:

بِسْمِ اللَّهِ الرَّحْمَنِ الرَّحِيمِ

الْحَمْدُ لِلَّهِ رَبِّ الْعَلَمِينَ وَالصَّلَاةُ وَالسَّلَامُ عَلَى سَيِّدِنَا خَيْرِ
خَلْقِهِ مُحَمَّدٍ وَعَلَى آلِهِ وَاصْحَابِهِ وَاتَّبَاعِهِ أَجْمَعِينَ.
أَمَّا بَعْدُ: فَإِنْ أَصْدَقَ الْحَدِيثَ كِتَابَ اللَّهِ وَاحْسَنَ الْهَدِيَّ هَدَى مُحَمَّدٌ

مقالات

٢٧

صلى الله عليه وسلم وشرّ الامور محدثاها وكلٌّ محدثةٍ بدعة ، وكلٌّ
بدعةٍ ضلاله ، وكلٌّ ضلاله في النار ، وبالسند المتصل منا إلى شيخ
الاسلام وال المسلمين امير المؤمنين في الحديث ابى عبد الله محمد بن
اسماعيل بن ابراهيم بن المغيرة بن بُرْدَبَة البخاري الجعفی الیمانی رضی
الله تعالى عنه ونفعنا الله بعلومه آمين . قال :

باب قول الله تعالى ونضع الموازين القسط ليوم القيمة وأن أعمال
بني ادم وقولهم يوزن . وقال مجاهد: القسطاس العدل بالرومیة، ويقال:
القسط مصدر المقسط وهو العادل، وأما القاست فهو الجائز . حدثنا
أحمد بن إشکاب حدثنا محمد بن فضیل، عن عمارة بن الفقعان، عن
أبي زرعة، عن أبي هریرة رضی الله تعالى عنه وعنهم قال قال النبي
صلی الله علیه وسلم کلمتان حبیبتان إلى الرحمن، خفیفتان على
اللسان، ثقیلتان في المیزان سبحان الله وبحمدہ، سبحان الله العظیم.

امام بخاری حَكَى اللَّهُ عَلَيْهِ په صحیح بخاری کی درپی اتیا ۸۳
کتابونه راوپی دی او کتاب الرد علی الجھمیة وغیرهم
التوحید، آخری کتاب دی، او درپی زره اته سوه شپو شپیته
۳۸۶۶ بابونه یی راوپی دی او دا باب آخری باب دی.
اونهه زره یوکم اتیا ۹۰۷۹ احادیث یی راوپی دی، او دا
حدیث آخری حدیث دی، په دی آخری باب او آخری حدیث
کی دیبر مباحثت دی، زه به ورخخه لس ۱۰ مباحثت ذکر کوم
په طریقی دانتخاب سره، هغه لس مباحثت دادی:

مقالات

٢٨

١. غرض او مقصد دامام بخاری ﷺ دعقد کولو خخه
 ددي باب. ٢. مناسبت ددي باب دسابق باب سره وهو باب
 قراءة الفاجر والمنافق واصواتهم وتلاوتهم لا يجاوز
 حناجرهم ٣. مناسبت ددي باب دكتاب الرد على الجهمية
 وغيرهم التوحيد سره ٤. مناسبت ددي باب داول باب
 د صحيح بخاري سره، وهو كيف كان به الوحي الى رسول
 الله صلى الله عليه وسلم ٥. تشریح دترجمة الباب ٦.
 لطائف ددي سند ٧. مناسبت ددي حدیث دترجمة الباب
 سره ٨. تشریح دحدیث ٩. مسائل مستنبطة ددي حدیث ١٠.
 براعة الاختتم.

١. اول مبحث: غرض دامام بخاری "دعقد کولو خخه ددي
 باب رد دی پر بعضو فرقو باندی چی انکار کوی دوزن
 او دمیزان خخه، هغه معتزله دی، دمعتزله وو دا اصول دی
 چی دعقل او وحی تعارض راسی نوع عقل مقدم کوی پروحی
 باندی او په ظاهره وزن داعمالو او داقوالو معارض دی
 دعقل سره حکمه چی وزن د موجوداتو کول کیری او اعراض
 و روسته تروجود معدوم سی او اعاده دمعدوم محاله ده،
 او وزن دهغه موجوداتو کول کیری چی قائم بنفسها وي،
 او دا اعراض که اعاده يسي بالفرض وسي نوقائم بغیرها به
 وي، او بیا وزن دهغه قائم بنفسها کول کیری چی دقیلی
 خخه دهغو اجسمو وي چی خه ناخه ثقل او دروندوالي
 لری.

مقالات

٢٩

جواب ددي دليل دادى چى وزن داعراضو ممکن فى نفسه
دى ئىكە چى دتحقق دده خخە محال فى ذاته نه لازمي بى.
اوهر ممکن چى اخبار ورخخە وسى پە وحى كى نووقوع
دده حق وي، تاویل ته محتاجه نه وي، نهايت داچى تفيض
الي الله يى وکړل سى، نه انکار او تحریف.

۲. دوهم مبحث: لکه په تير باب کى چى امام بخارى "فرق
کړى وو په مابينچ دمتلو او د تلاوت کى، چى متلو قدیم
دى او تلاوت حادث دى او دايي رد کړى وو پر حنابله وو
باندی، او دارنګه رد يى کړى وو پرهغه چاچى قائل دى
پراتحاد د تلاوت او دمتلو باندی، نودغه رنګه امام بخارى
په موجوده باب کى رد وکى پر معتزله وو باندی.

۳. درېم مبحث: په دې باب کى رد دى پر غیر جهمیه وو
باندی، په دې آخرى كتاب کى امام بخارى "دالهيات
اونورو مسائل ذكر کوي او رد کوي پر هغه فرقو باندی چى
دعوه داسلام کوي او په زیغ کى مبتلا سوي وي.

۴. خلورم مبحث: مناسبت ددي باب داول باب داول حدیث
سره دادى چى په اول باب کى امام بخارى "دا اشاره وکړه
چى دمشروعيت دار او مدار پر انتساب باندی دى وحى
ته عبارت دو حى ته یا اشارت او اقتضاء او دلالت او
اعتبار دو حى ته. او دار او مدار دا ثابت پر حُسْنِ نیت او
للھیت باندی دى. او کم اعمال اونور چى حُسْنِ نیت پکښی
موجود وي نوددوی پر شواب باندی د باطلیدو خطره وي،

مقالات

٧٠

چی په دنيا کي په من او اذى سره، او په آخرت کي د حقوق العباد په معاوضه کي په ورکولو سره كالعدم سی نوچي وزن يسي وسی نوامن يسي راسي دباطليدو او د كالعدم کيدلو خخه.

بل مناسبت يبي دادي چي اوّل حالت داعمال نسبت دی وحی ته، او آخری حالت يبي وزن دی. بل مناسبت يبي دادي چي دار او مدار دثقل په وزن کي دوه دی يو اخلاص او للهیت دوهم عظمت درتبی دیوه قول يا دعمل، په اوّل حدیث کي اوّل مذکور دی او په آخری حدیث کي آخری مذکور دی.

٥. پنجم مبحث: تشریح د ترجمة الباب داده چي واضح د میزان الله ﷺ دی (قرآن) او صاحب د میزان، سرپرست يبي حضرت جبرائیل ﷺ دی كما في القسطلانی عن حذیفة بن سعید موقوفاً. او وزن کوونکی حضرت عزرائیل ﷺ دی، كما في البیهقی عن انس بن سعید مرفوعاً، او دا وزن به په نگرانی د حضرت آدم ﷺ کی کیږی، روہ الطبرانی فی المعجم الصغیر مرفوعاً، که خوک اعتراض و کړی چي موازین جمع ده، او قسط مفرد دی، جوابونه يسي دوه دی، یوداچې قسط په اصل کي مصدر دی. واحد او جمع پکښی برابر دی. دوهم داچې مضاف پکښی مقدر دی ای ذوات القسط.

پوهه چي د ظاهر د قرآن خخه دا معلومېږي چي تلي

مقالات

٧١

(ترازو گان) ھيرى دى، دمختلفو موزوناتو دتللو دپاره جلا جلا تله ده ددىنا دتللو په شان، ليکن اکشەرە مشائخ فرمابى چى تله يوه ده او تعبيير ورخخە سوی دى پە صيغى دجمع سره دتفخيم او عظمت دپاره، يادوجى دتعدد دانواعو دموزوناتو او دانواعو دېندگانو.

قوله وان اعمال بني آدم الى آخره. ظاهر دادى چى دھرچا اعمال او اقوال به تلل كىبى. استثناء پكىنى نسته، ليکن محققين فرمابى چى ددى خخە هغە كسان مستثنى دى چى بى حسابه به جنت ته ئى، او دغە رنگە هغە كفار ورخخە مستثنى دى چى نه يې نىكى كېرى وي او نه يې ماسوا دكفر خخە بدى كېرى وي.

پوه سە چى كيفيت دوزن يدادى چى تجسّد او تمثيل به راسى په دې اعمالو او اقوالو كى، كما هو مروي عن ابن عباس رضي الله عنهما، او ييا دادى چى عمل نامي به تلل كىبى، كما يشير اليه ما رواه الترمذى مرفوعاً من حديث عبد الله بن عمرو بن العاص رضي الله عنهما من ثقل البطاقة على تسعه وتسعين سجلأً. او يدادى چى كله چى دانسان ايجاد سوی تلى، حرارت او تيزى او بلندى او نور اعراض تلى نوکە دا الھى تله اعراض وتلى نوپە دې كى خە استبعاد نسته، پوه سە چى حكمت پە وزن كى اظهار دقدرت دى، او اتمام دحجه دى پر بندگانو باندى.

مقالات

٧٢

پوه سه چی امام زرکشی "بعضو علماء و خخه روایت کړی دی چې رجحان او ثقل دوزن په آخرت کې بر عکس د دنیا در جهان او د ثقل دی، په آخرت کې به ثقل رائی په لورې دو سره او خفت به رائی په کښته کیدو سره، او استناد یې کړی دی په دې قول دالله تعالی سره: الیه يصعد الكلم الطیب. یعنی په قبولو سوو کلماتو کې صعود رائی، او استناد یې کړی دی په دې قول دالله تعالی سره: ولکنه اخلد الى الارض، یعنی په غیره قبول سوو کلماتو او اعمالو کې مخکی ته میلان موجود وي. او قسطلانی پردې رد کړی دی، حیث قال هو غریب مصادم لقوله تعالی: واما من ثقلت موازینه ای لم یقل واما من صعدت موازینه، او دارنګه د اتو جیه مخالفه ده داصل مسلم خخه، وهو ان النصوص تحمل على ظواهرها مالم یمنع مانع.

قوله بالرومية. امام بخاری آیت د سورة بنی اسرائیل ته اشاره وکړه د مناسبت د آیت د سورة انبیاء دوجي خخه، او پردې قول د مجاهد باندی که خوک اعتراض وکړی چې الله تعالی فرمایی: انا انزلنہ قرآنًا عربیاً، چې قرآن په عربی کې نازل سوی دی نورومی ژبه خنګه پکښی راغله، جوابونه یې درې دې: ۱. اول د اچې اعتبار د غالب د پاره دی نه دنادر د پاره. ۲. دو هم دادی چې مراد د آیت دادی چې طرز او طریقه یې عربی ده، داعراب ترکیب او قواعد پکښی

مقالات

٧٣

د عربیت مطابق جاری کیری، ۳. دریم دادی چی دلته توافق دلغتینو راغلی دی. قسطاط په عربی کی هم عدل ته ویل کیری، امام راغب^۲ فرمایی چی قسطاس میزان ته ویل کیری، او تعییر په ده سره کول کیری دعدالت خخه.

قوله: ويقال القسط مصدر المقط : پوه سه چی صاحب دقamos فرمایی چی قسط په کسری دقاف سره عدل ته ویل کیری په شان داقساط، او حصی ته، او رزق ته او میزان ته هم ویل کیری، او امام راغب^۲ فرمایی چی قسط په کسری دقاف سره: ان ياخذ نصيب غيره، يعني جور ته هم ویل کیری، او اقساط: ان يعطي قسط غيره، وذلك انصاف يقال قسط الرجل اذا جار واقسط الرجل اذا عدل. نو قسط عدل او جور دوازو ته ویل کیری. او قسط په فتحي دقاف سره اعوجاج فى الرجلين ته ویل کیری (مفردات امام راغب^۲) او جورته ویل کیری. او زجاج فرمایی چی ثلاشی په معنی درباعی سره راغلی دی قسط الرجل او أقساط الرجل په معنی د عدل الرجل وارد دی لیکن کم دی او مشهور دادی چی دقسط الرجل معنی جار الرجل ده. اود اقساط معنی عدل ده. پرهر حال قسط په معنی د عدل سره قلیل اونادر دی.

که خوک سوال وکی چی قسط مصدر دمقط نه دی بلکه اقساط مصدر دمقط دی، جوابونه بی دوه دی، یو جواب داچی مراد ددی قائل دادی چی قسط مأخذ داقساط دی

مقالات

٧٤

یا مرادی دادی چی قسط مصدر دی په حذف دزوائندو سره، بل جواب دادی چی مراد ددی قائل دادی چی قسط اسم مصدر دی په معنی داقساط سره لکه چی دقamos په کلام کی ذکر سوه چی قسط په معنی داقساط سره رائی، اودارنگه دزجاج دکلام خخه هم معلومه سوه.

قوله: واما القاسط فهو الجائز. امام بخاری لفظ داقساط چی په آیت: واما القاسطون فكانوا لجهنم حطبا (سورة الجن) کی راغلی دی دقسط دمناسبت دوجی ذکرکی، یعنی داقساط معنی جائزده، چی ماخوذ دقسط خخه سی په فتحی دقاف سره، اودارنگه چی ماخوذ دقسط خخه سی په کسری دقاف سره لکه چی مخکی تیر سوه.

شپږم مبحث: پوه سه چی دا حدیث غریب دی په شان داول حدیث دبخاری شریف، احمد بن اشکاب په کسری دهمزه سره، اوفتحه هم جائزده، او دا لفظ غیر منصرف دی او بعضی وايبي چی منصرف دی او عدم دانصراف یې بناء دی پر عجمة او پر معرفة باندی برابره خبره ده که په کسری دهمزه سره سی او که په فتحی سره سی او هغه تانیث معنوی چی حاصل سوی وی په تاویل دجماعت سره غیر مؤثر وی، کما صرحا به.

عن ابی زرعة، په زاء سره. پوه سه چی حافظ ابن حجر حَفَظَ اللَّهُ تَعَالَى إِيمَانَهُ په تقریب التهذیب کی پنځه ابو زرعة ذکر کړی دی، یوبجلی کوفی دی چی په دې سند کی ذکر دی، دده

مقالات

٧٥

په نوم کي اختلاف دی، بعضی وايی چی نوم دده هرم دی او بعضی وايی نوم دده عمرو دی، وغير ذلك. دو هم دمشقی دی نوم دده عبد الرحمن بن عمرو دی. دریم رازی دی چی يو دحافظو خخه ددنيا دی، نوم دده عبید الله بن عبد الكریم دی، حافظ ابن کثیر^۱ (په البداية والنهاية ج ۱۱ ص ۳۷ کی) ليکلی دی چی کله به دده ملاقات وسو دامام احمد بن حنبل^۲ سره، نوامام احمد^۳ به يوازی فرائض کول او دده دمذاکرې دپاره به يې مندوبات پربنبوول، او دی دامام احمد^۴ تروفات شل کاله وروسته په دوه سوه يوشپیته ۲۶۱ هجری کي وفات سوي دی.

فآئده: محمدبن بشار^۵ فرمایي چی حفاظ ددنيا خلوردي ۱. ابو زرعه دی په ری^۶ کی ۲. محمدبن اسماعيل دی په بخارا کی ۳. مسلم بن حجاج دی په نیشاپور کی ۴. عبد الله بن عبد الرحمن دارمی دی په سمرقند کی. انتهی

او خلورم ابوزرعه شیبانی دی، نوم دده یحیی بن ابی عمردی، او پنجم هغه ابو زرعه دی چی روایت کوي دابو ادریس خولانی خخه په ترمذی شریف کی دا ابو زرعه یا هغه پجلی کوفی دی اویا مجھول دی. او ابو هريرة^۷ عریف او نمائنده داصحاب صفحه دی، نمائنده زموده طالبانودی، گردان او استحضار دحدیشو به يې کوي په اول ثلث دشپی کی.

۷. اووم مبحث دی په تشریح دمتن کی: حبیبتان فعیل دی

مقالات

٧٢

په معنی دمفعول سره اوتا، پکښی راغلی ده دوجی
دالحاق خخه دهغه فعیل سره چې په معنی دفاعل سره وي
لكه په ان رحمة الله قریب من المحسنين کي بالكل راغلي
ده. په یوه توجيه کي مشهوره داده چې چې کلمتان خبر
مقدم دی اوپه ما بعد کي ددي صفات دی، او سبحان الله
وبحمدہ سبحان الله العظیم دوپ جملی دی. حرف عاطف
پکښی محدود دی، او منصوب دی په اعراب حکائی سره
اوپه تاویل دلفظ سره مبتدا واقع سوی دی. او کمال ابن
الهمام^۱ فرمایی چې کلمتان سره دصفاتو مبتدا ده او ما بعد
یې خبردی.... او دغه توجیه مناسبه ده ذوق سلیم سره.

۸. اتم مبحث دی په مناسبت د حدیث کی د ترجمة الباب
سره، په دی حدیث کی ذکر د میزان راغلی دی عباره^۲،
او ذکر دوزن داقوالو راغلی دی، دارنگه دافعالو راغلی
دی دلله^۳.

۹. نهم مبحث دی په بیان د احکام مستنبطه وو کښی، ددې
حدیث شریف خخه دا معلومه سوه چې وزن او میزان حق
دی او دا معلومه سوه چې مسجع کلام منکرنه دی، او منکر
هغه مسجع دعا یابل شی دی چې په تکلّف سره وي او دا
معلومه سوه چې تسبیح مهم دی په نسبت سره حمدته،
حکه چې د حمد متعلق که خه هم چې تملأ المیزان رواه
مسلم وارد دی لیکن تسبیح یې مکرر راوره او مقدم یې
کړله اوپه جنت کی جنتیان به تسبیح اول وايی او حمد په

مقالات

٧٧

وروسته وايى، قالل الله تعالى: دعواهم فيها سبحانك الله وتحياتهم فيها سلام وآخر دعواهم ان الحمد لله رب العالمين. او دا معلومه سوه چى سلب درذائلو مهم دى په نسبت سره كسب دفضائلوته، لكه بزگر چى اول كښت دونبو خخه صفا کي او بيا وروسته ورپکښي تخم وکرى، او بعضى تخم مخکى وکرى او وروسته بيا په گود سره وابنه ليرى کوي. دغه ډول اهل تزكيه اول سالك دضررناکو نسبتونو خخه پاك کي، بيا وروسته نسبت مع الله پکښي شين کوي، او بعضى اهل تزكيه پرهيز او دوائي برغ چلوى.

فائدہ: الله تعالى دهر نقصان خخه بالفعل پاك دى او په هر کمال سره بالفعل متصف دى چى خوک دالله تعالى حمد تسبیح يابل شى وايى نو په دې سره الله تعالى ته خه نفع نه رسپري، بلکه ددي اثر انعکاسي دى. نفع ددي صرف بندہ ته راجع ده. نو چى خوک تسبیح دالله تعالى وايى نو سلب درذائلو به ددي بندہ خخه کيرپي او چى خوک يې حمد وايى نو فضائل به په دې بندہ کي حاصلپوري.

١٠. **لسم مبحث دى په بيان دبراعۃ اختتام کي.**

دامام بخاري[”] په دې كتاب کي داعادت دى چى په آخری باب او حدیث کي معنی دقطع او دمومت ته اشاره کوي، نو امام بخاري[”] په اثبات دوزن او دمیزان سره موت ته اشاره وکړله، ځکه چى دا داحوالو دمابعد دمومت خخه دی او دارنګه موت دعالمنه ته يې اشاره وکړله ځکه چى دا وزن او

مقالات

٧٨

وضع دمیزان به په قیامت کی کیږي. او دارنگه سبحان الله وبحمده مساوی دی دلالة الا الله سره. په دواړو کې نفی داشبات راغلی ده. او په حدیث شریف کې وارد دي: من كان آخر كلامه لاله الا الله دخل الجنة (رواه ابو داؤد وغیره).
داتتمه ده ددې مباحثو، په دې کې نصائح ذكر کیږي، نصائح هېر دی ليکن په دې تتمه کې په لسو نصائحو سره اکتفاء کول کیږي.

۱. اول فصیحت دادی چې موبـ صـحـیـع او پـخـتـه عـلـمـ حـاـصـلـ کـوـ، دـماـهـرـوـ اـسـاـتـذـهـ وـوـ درـسـ تـهـ حـاضـرـیـ کـوـوـ، اوـداـکـاـبـرـوـ شـرـوحـ، حـواـشـیـ، اـمـالـیـ پـهـ غـورـ سـرـهـ مـطـالـعـهـ کـوـوـ، اوـتـکـرـارـ اوـسـتـحـضـارـ اوـ مـذاـکـرـهـ دـاـهـلـ علمـوـ سـرـهـ مـعـمـولـ وـگـرـخـوـ، اوـدـمـعـاـصـیـ خـخـهـ اوـدـاـضـاعـتـ دـوـختـ خـخـهـ خـانـ وـسـاتـوـ، اوـپـهـ اـذـکـارـوـ کـیـ اوـپـهـ تـبـلـیـغـ کـیـ دـاـنـهـمـاـکـ خـخـهـ پـرـهـیـزـ کـوـوـ.

۲. دوهـمـ دـادـیـ چـېـ مـوـبـ اـخـلاـصـ اوـ لـلـهـیـتـ حـاـصـلـ کـوـ، پـهـ وـحـیـ کـیـ دـاـخـلـاـصـ اوـ لـلـهـیـتـ مـتـعـلـقـ تـرـغـیـبـاتـ، اوـدـ رـیـاءـ اوـ دـسـمـعـتـ مـتـعـلـقـ وـعـیـدـاتـ مـسـتـحـضـرـ سـاتـوـ، اوـدـاـهـلـ اللـهـ صـحـبـتـ تـهـ حـاضـرـیـوـ اوـ دـدـوـیـ موـاعـظـ وـغـیرـهـ مـطـالـعـهـ کـوـوـ.

۳. درـیـمـ دـادـیـ چـېـ پـهـ خـپـلـ عـلـمـ بـانـدـیـ عـمـلـ کـوـوـ، دـاـ التـزـامـ وـکـوـ چـېـ کـمـ پـهـ آـیـتـ اوـ حـدـیـثـ بـانـدـیـ موـچـیـ عـلـمـ رـاـئـیـ نـوـ دـهـغـهـ خـخـهـ بـهـ وـرـبـانـدـیـ عـمـلـ شـرـوعـ کـوـوـ، چـېـ کـمـ آـیـتـ يـاـ حـدـیـثـ مـنـسـوـخـ وـیـ نـوـپـهـ هـغـهـ بـانـدـیـ دـعـمـلـ طـرـیـقـهـ دـادـهـ چـېـ

مقالات

٧٩

دا اعتقاد وساتو چی داوحی ده اوپه وحی سره په دې
باندی عمل منع سوی دی. خوک چی په خپل باندی عمل نه
کوي نوپه قرآن مجید کي بي دده مثال دهغه حمار گرخولي
دي چی دكتابونو بار ورباندي پروت وي، اوپيغمبر ﷺ
دهغه علم خخه چی نفع نه سی پراخيستل کيدی پناه
غوبتي ده (رواه مسلم).

فائده: علم او عمل دواړه ضروري اموردي، علم بي له عمله
مذموم دي، او عمل بي له علمه خخه اطمینان نه
بخښونکي دي، البتہ امام بخاري په کتاب العلم کي دي
لطيفي ته اشاره کړيده چی علم بلا عمله افضل دی تر عمل
بلا علمه.

۴. **څلورم** دادی چی دعلم دين اشاعت به کوو، په تدریس
سره، افتاء سره، تصنیف سره، تذکیر سره، مدرسون جوړولو
سره، او سرکاري مدرسون اوکالجونو کي داسلامياتو په
ډيرولو سره، او ديني رسائلو په جاري کولو سره.

۵. **پنځم** دادی چی لکه خنګه چی دجهاد دپاره مال موقوف
عليه دي، ددي وجي الله تعالى جهاد بالاموال ترجهاد
بالانفس مخکي ذکر کوي، دارنګه داشاعت دعلم دپاره
مال ضروري دي، چی چاته الله تعالى ذريعيه دمعاش نه وي
ورکړي نوهغه دي داسى ذريعيه دمعاش تلاش کي چي
خالص ديني مشغله وي، او که داسى ذريعيه نه پيدا کېږي،
نوبيا دی داسى مشغله تلاش کي چي نيمه ديني وي، او

مقالات

٨٠

چی خالص دنیوی وی ددین دخدمت پکبنسی توقع نه وی نو ماامکن به ئان ورخخه ساتى. اودهر قسم دینى خدمت کوونكى دپاره مناسب دی چی کم ازکم دیوه كامل ذخیره دئان سره ساتى، كه يوظالم متولى يابل خوك يې معزوله کي نودى بې پريشانه نه وى.

۲. شېيىم دادى چى داسلام خخه مدافعت بە کوو، پە هەر زمانە كى زنادقە اومناقان موجود وى او دوى موقع پە موقع پراسلام اوپر علماءو اعتراضات كوي او عوام مسلمانان پر اسلام اوپر علماءو بد گمانە كوي، نوپر موب باندى ضرورى دى چى ددى دېمنانو خيالات او اعتراضات بە معلومو، اوبيا بە دوى تە پە تقرير اوپە تحرير سره مسكت جوابونە وركوو او ددى دور دمناظرو خخە بە ئان ساتو، پە دې كى نه اظهار دحق كىرى اونە اظهار دحق مقصود وى، بلکە عداوت او مقاتلت ورخخە پيداسى.

۷. اووم نصحيت دادى چى موب بە منظم او سىيپو، امير، ناظم، خزانە چى بە مقرر کوو. پە مناسب وخت كى بە اجتماع ھم کوو، ددى ھېر اشروع. حکومت او ددين دېمنان او عوام ورخخە متاثرە كىرى.

۸. اتم نصحيت دادى چى پە سياست كى بە خامخا حصە اخلو. دابە نه کوو چى دمىشى، خخە خپله لىرى سو او يو نا اهل پورته كو، دجىيىت علماء اسلام تراصولو لاندى بە

مقالات

٨١

ژوند تیروو.

ددی اصولو خلاصه داده چی او لدا معلومه کو چی
داسلامی نظام او داسلامی اقتدار په راتلوکی خوک
رکاوټ (خنډ) اچوی، او ددوی آلات او وسائل خه دی،
بالفرض که دوی په اقتدار، کارخانو، اموالو، وعدو سره
عوام متاثره کوي او د حق خخه یې متنفر کوي، نوددي
دغیر مؤثر کيدو جائز انتظام وکو، او د دې رکاوټ پیدا
کونکو ترسایي لاندی د کښېنستو خخه خان و ساتو،
تردي سايي لاندی صرف د لفظی خدمت د دین اميد وي،
البته که د حقيقى خدمت ظن غالب وي نو قابل اعتراض نه
دي.

۹. نهم نصیحت دادی چی کله چی عوام زموږ سره تعاؤن
کوي، چنده او ووت دوی راکوي، جلسه او جلوس زموږ
دوی کامیابه کوي، نو پر دوی باندی شفقت به کوو، د کفر
او د شرك او نورو سختو فتاواوو خخه، او د تعزيري احکامو
خخه به یې باقاعده ساتو، ددوی تدریجياً اصلاح به کوو،
اول د اعتقاداتو، بیا د فرائض او دوا جباتو، وهکذا. او په
د اسى لهجه کي به ورسه مخاطبه کوو لکه چی د پلار،
ورور، زوي سره په کمه لهجه کي مخاطبه کوو. او که مور
داول وار خخه په فروعی اختلافاتو کي ورگړه سو نو د پنج
پيری او دوها比ي حکم به راباندی وسی او زبه به راخخه پري
سی او په عوامو کي به بې اعتماده سو، داتو کالو خواری

مقالات

٨٢

به مو عبىت ولاره سى او عوام به واىى چى ددوى استاذان
هم وهابيان او پىنج پيريان دى.

۱۰. لسم نصيحت دادى چى موب به داساتىدە وو اومدرسى
سره رابطه ساتۇ، آمد او رفت بە كۈو، خط بە رالىپۇ، چى
مۇبىد فارغ سو نوكم از كم خېل يۇنمائىندە بە رالىپۇ. سُبْحَانَ
رَبِّكَ رَبِّ الْعِزَّةِ عَمَّا يَصِفُونَ ﴿١٧﴾ وَسَلَامٌ عَلَى الْمُرْسَلِينَ ﴿١٨﴾ وَالْحَمْدُ لِلَّهِ
رَبِّ الْعَالَمِينَ ﴿١٩﴾.

تتمە:

پە ددى تتمە کى مسئلە داتقلىيد ذكر كىپى.
پوه سە چى تقلید دى تە ويل كىپى چى يوشخص التزان
وکى درايى دغىر، او اعتقاد ولرى دحقانىت درايى دغىر
بى لە علمە خىخە پە دليل دەھەغاندى. داتقلىيد پردوھ قىسمە
دى، يوشركى دى، بل شرعى دى.

۱. كە رايى ددى غىر، معارضە وي دوحى سره، نومتابعت
ددە تقلید شركى دى او منكىر دى. اللە تعالىي فرمابىي: وَإِذَا
قِيلَ لَهُمُ الْبَيْعُوا مَا أَنْوَلَ اللَّهُ قَالُوا بَلْ تَبْيَعُ مَا أَلْفَيْنَا عَلَيْهِ أَبْيَأْنَا أَوْلَوْ كَانَ أَبْأُرُهُمْ
لَا يَعْقِلُونَ شَيْئًا وَلَا يَهْتَدُونَ (البقرة) اللە تعالىي انكار وکى
پرمتابعت درايى دەھە چا چى نە ورسە عقل او فهم وي او
نه ورسە هدايت او وحى وي، بل كە رايى دده معارضە
دوحى سره وي، او اللە تعالىي فرمابىي: اتخدوا احبارهم
ورهبانهم ارباباً من دون الله (براءة) پە حدیث دترمىزى

مقالات

14

شريف کي تصريح ده چې يهود اونصارۍ به د خپلو مذهبی پيشوايانو شركى تقلید کوي چې دوي يې مالکان د حل او د حرمت گنيل او د دوى متابعت به يې کوي، که خه هم چې رايه به د دوى معارضه وه دوحى سره. ۲. او که رايه ددي غير، مستبسطه وي دوحى خخه، نومتابعت دده تقلید شرعی دی او جائز دي. ۱. الله تعالى فرمایي: فاسئلوا اهل الذکر ان کنتم لا تعلمون (النحل) دا آيت دي ته هم شامل دی چې په هره مسئله کي صرف ديوه اهل خخه سوال کوي او د هغه متابعت کوي، دايي لازم نه دی گرخولی چې په نوي مسئله کي دنوی اهل علم متابعت وکي، ۲. او الله تعالى فرمایي: وَلَوْ رَدُّوهُ إِلَى الرَّسُولِ وَإِلَى أُولَى الْأَمْرِ مِنْهُمْ لَعَلَمَهُ اللَّذِينَ يَسْتَطُونُهُ مِنْهُمْ (النساء)، په دي آيت کي دي ته اشاره ده چې خوک ديوه کار په نفع او ضرر، حل او حرمت نه پوهيرې، نو په دي کي به دا ولی الامر او دا هل رايي متابعت کوي. ۳. او پيغمبر ﷺ فرمایي: اصحابي كالنجوم بايهم اقتديتم اهتدیتم (بیهقی)، وقال البیهقی حدیث مسلم یؤدی بعض معناه، وقال ابن حجر "صدق البیهقی، مرقة ج ۱۱ ص ۴۸. په دي حدیث کي حکم سوی دی دمتابعت دصحابه وو رضی اللہ عنہم، او دا حدیث دی ته هم شامل دی چې په هره مسئله کي صرف دصحابي متابعت وکړل سی. ۴. او اهل مدینه وو به تقلید دزید بن ثابت رحمۃ اللہ علیہ کوي، لکه په بخاري شريف کي روایت دی چې اهل مدینه وو

مقالات

٨٤

سوال وکی دابن عباس رضی اللہ عنہمَا خخه، چی یوه زنانه وروسته ترطوا ف زیات حائضه سی نو دابه انتظار کوي او که وطن ته به ئی؟ نوابن عباس رضی اللہ عنہمَا و فرمایل چی دابه وطن ته ئی، طوا ف وداع به پریبڑی نواهی مدينه و و ورته و فرمایل: لانا خذ بقولك وندع قول زید بن ثابت (باب اذا حاضرت المرأة بعد ما افاضت).

۵. او تقلید شخصی په خیر القرون کی موجود وو بی له نکیر خخه، دائمه اربعه وو ددوی په زندگی کی تقلید کیدی، نو دامنکرنسی گرخیدی. ۶. او پر تقلید شخصی باندی تعامل راغلی دی سلفاً و خلفاً، نو دابه حسن وی، ل حدیث ماراه المسلمين فهو عند الله حسن، رواه المحدثون موقوفاً على ابن مسعود رضی اللہ عنہ، وجعله الامام محمد مرفوعاً في بلاغاته. ۷. او پیغمبر ﷺ فرمایی: اتبعوا السّواد الاعظم (رواہ ابن ماجہ) او سواد اعظم دخواص دامت لکه محدثین، مفسرین، فقهاء، شارحین داحدايشو، مصلحین، مقلدین وہ په تقلید شخصی سره. ۸. او حضرت عثمان رضی اللہ عنہ جمع دقرآن و کرلہ دپاره دشفقت پرعوامو باندی او دپاره ددفع دتحیر دعوامو خخه، او دپاره دخلاصولو ددوی دتكذیب خخه دیوه او بل، او دا مصالح په تقلید شخصی کی هم موجود دی. چی کله په قرآن او حدیث کی دیوه لفظ دوی معانی وی، یا یو آیت او حدیث دبل آیت او حدیث سره په ظاهره معارض وی، یا یو

مقالات

٨٥

حکم په عباراتو دقرآن او د حدیشوکی نه وي، نودیوه امام په تقلید سره به د تحریر او د تکذیب خخه و ساتل سی، او خصوصاً چی داعقیده لری چی خلور سره امامان پر حقدی. ۹. او اتباع دهونی، او تلاعې بالدين حرام وي او چی خوک تقلید شخصی کوي نوددې محرماتو خخه به و ساتل سی. ۱۰. او په کم کارچی مصالح عامه موجود وي نو الله تعالى هغه نه حراموي، او په تقلید شخصی کی دامامانو سره د بغض کولو خخه ساتل او د دوی سره روا داري کيدل، او زنادقه ووتھ متخد کيدل او د يوبل سره همدردی کول اونور مصالح موجود دي.

پوه سه چی ۱. د بعضو ناواقفو خلگوپه د ماغوکی د اخيال پیدا کيږي چی اهل حديث په قال الله او قال الرسول باندي عمل کوي او مقلديں په قال ابوحنيفة او قال الشافعی باندي عمل کوي، ولیکن د اخيال غلط دي. هرامام تصريح کړيده چی حجت قرآن او حديث دي او د قرآن او د حديث په مقابله کی درايی د اخيستلو شديد ردیسي کړيده، دا امامان دوھي د عبارت، اشارت، دلالت، اقتضاء او اعتبار شارحين دي، شارعين نه دي. دوی زموږ اساتذه دي، ارباب نه دي، دوی د مشترک او د مجمل مراد بنکاره کوي، دوی تعارض دفع کوي او چی کم حکم په وھي کی بنکاره موجود نه وي نو دوھي خخه د هغه استنباط کوي، او دې اموروته اهل حديث هم محتاج دي. **۲.** او د بعضو ناواقفو

مقالات

٨٢

خلگو په دماغوکی داخیال پیدا کیرې چې اهل حديث په احادیثو عمل کوي او امام ابوحنیفه محمد اللہ علیہ السلام په رایی سره حديث پریردی، لیکن دا پر امامانو افتراء ده، امام ابو حنیفه محمد اللہ علیہ السلام حديث دوجي پریردی نه درایي دوجي خخه، مناسب دادی چې دا قائل یومثال پیش کي چې په هغه کي امام ابوحنیفة محمد اللہ علیہ السلام درایي دوجي خخه حديث پریښی وي. ۳. او د بعضو ناواقفو خلگو په دماغوکی داخیال پیدا کیرې چې د امام ابوحنیفه محمد اللہ علیہ السلام احادیث په بخاری او مسلم کي نه وي او د اهل حديثو احادیث په مسلم او بخاری کي وي چې هغه اصح الکتب دی، او بیبا بخاری شریف اصح الکتب بعد کتاب الله دی، لیکن دا د اصولو خخه خلاف خیال دی چکه چې حجت د حديث ثابت دی نه یوازی د بخاری شریف، مورب اهل حديث یونه اهل بخاری، بل داچې بیشکه امام بخاری محمد اللہ علیہ السلام لوی امام، امیر المؤمنین فی الحدیث دی او صحیح بخاری اصح الکتب بعد کتاب الله دی لیکن دا خبره نه په قرآن کي ستھ او نه په حديث کي ستھ او نه په خیر القرون کي چا ویلی ده بلکه د شر القرون بعضی امامانو ویلی ده، نو د اهل حديث خخه تعجب دی چې په دې مقوله باندی اعتماد کوي، دا د اهل حديث سره نه بنایی، دا ز مورب مقلدینو سره بنایی. بلله دا ده چې یو حديث اصح سو نو د دې خخه دانه لازمیرې چې دی نسی منسوخ

مقالات

۸۷

کیدی، چى دقرآن آيت منسوخ کیدی سى نو صحیح حدیث به خه رنگه منسوخ نسى، بله داده چى وجوهات دترجیح ھیردی که يو حدیث سندأ قوى وى او معارض وى دھفه حدیث سره چى په سند کي ترده لاندى وى ليکن محريم وى او محريم ته به ترجیح ورکول کيږي،^۴ او دبعضو خلگوپه دماغوکي دا اعتراض پيدا کيږي چى کله تقليد جائزدی نوبیا تقليد دخلفاء راشدينو رضي الله عنهما ولی نه کول کيږي، ددي اعتراض خخه اول جواب دادى چى تقليد په اصطلاح کي هغه اقتداء او متابعت ته ويل کيږي چى بې له علمه وى په دليل مقتدى او دمتبوع باندى ددي وجى خخه په اصطلاح کي صحابه وو رضي الله عنهما ته مقلدين دپيغمبر ﷺ نسى ويل کيدی ھكه پرقول او فعل دپيغمبر ﷺ باندى علم داعلم دی پر دليل باندى، او دارنگه تابعینو ته مقلدين دصحابه وو نسى ويل کيدی چى قول او فعل دصحابه وو رضي الله عنهما هم دليل دی فی الجملة او ددي اعتراض خخه دو هم جواب دادى چى په اصطلاح کي صاحب دمذهب هغه امام ته ويل کيږي چى دھفه خخه دژوند دھرى شعبي په متعلق يوه رايه مروي وى، او دخلفاء راشدينو رضي الله عنهما علم ته دچاعلم نه رسيرى ليکن ددوی خخه مورته لړ روایات رارسيدلی دی نودوی دصحابانو دمذهب مقتدى او امامان دی.

(فالده) عوام پرهغه فرقه بدگمانه وى چى دخپلی رايى په

مقالات

٨٨

و ظائف او په مراعات او په سیاسی طرز او تحریک سره اشاعت کوي، لکه دنموني دپاره خلور اعتراضات ذکر کول سوه.

وما علينا الا البلاغ، ولا حول ولا قوة الا بالله العلي العظيم وصلى الله تعالى على سيدنا خير خلقه محمدٌ وعلى آله واصحابه واتباعه اجمعين.

ترتيب جديد:

مولوى حافظ محمد احمد حقانى عَزَّلَهُ اللَّهُ عَزَّلَهُ
تلמיד المؤلف فى الاحاديث والتصوف

كتاب:

العلم كمپیوپر، کوئٹہ . پاکستان
فون: ۰۳۲۱۸۰۱۲۳۷۱

ناشر:

سعیدی کتب خانہ ، ختم نبوت چورنگی ، ستیلایتی تاؤن ،
کوئٹہ . پاکستان . فون: ۰۳۰۱۳۷۹۲۰۰۸

Get more e-books from www.ketabton.com
Ketabton.com: The Digital Library